

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

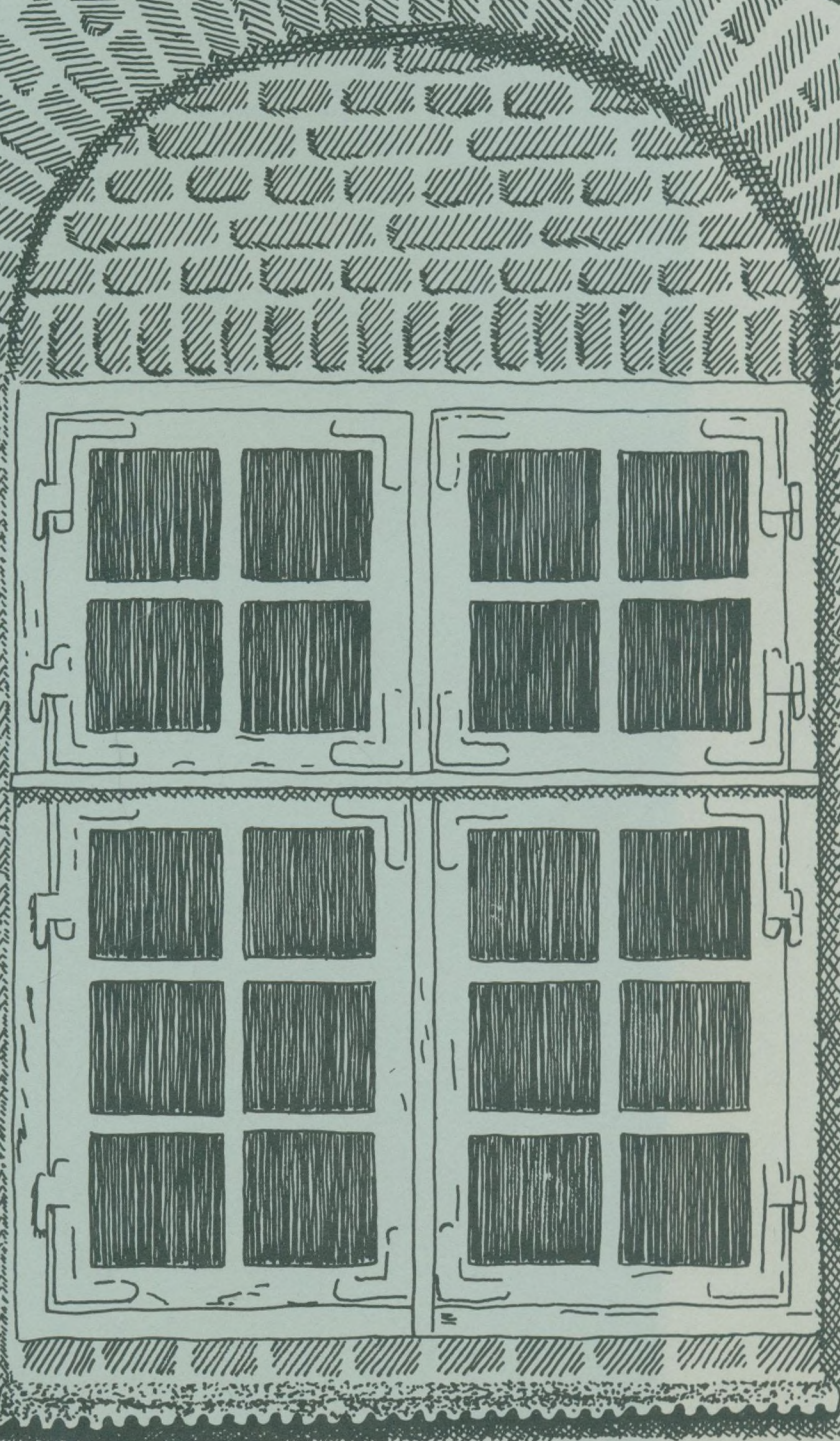
Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

BYGNINGSREGISTRERING MUSEUM KONSERVATIV N

BYGNINGSREGISTRERING

1986

Bygningsregistrering

Udgivet af Næstved Bygningsregistrering v/Næstved Museum.
Finansieret af Amtsarbejdsmarkedsnævnet i Storstrøms amt.

Redaktion:
Ekse Møller
Rasmus Nielsen

Ringstedgade 4,
4700 Næstved
tlf. 03 72 08 91

Oplag: 800

ISSN 0902-2392
ISBN 87-88461-08-4

Kopiering, med tydelig kildeangivelse, er tilladt.

Tryk: Glumsø Ny Bogtrykkeri ApS.
1986

Forsidebillede:
Detalje fra Næstved Alderdomshjem, opført efter tegninger af
arkitekt maa J. Tidemand-Dal 1912-14.
Tegningen udført af arkitekt maa Eske Møller.

BYGNINGSREGISTRERING

Næstved Bygningsregistrering 1986

»DET GAMLE HUUS«

»Der var omme i Gaden et gammelt, gammelt Huus, det var næsten tre hundrede Aar, det kunde man læse sig til på Bjælken, hvor Aarstallet var skaaret ud tilligemed Tulipaner og Humleranker; der stod hele Vers bogstaverede som i gamle Dage, og over hvert Vindue var der i Bjælken snittet et Ansigt, som vrængede; den ene Etage gik et langt Stykke ud over den anden, og lige under Taget var en Bly-Rende med Dragehoved; Regnvandet skulde løbe ud af Gabet, men det løb ud af Maven, for der var Hul på Renden. Alle de andre Huse i Gaden vare saa nye og saa nette, med store Ruder og glatte Vægge, man kunde nok see at de vilde ikke have noget at gjøre med det gamle Huus; de tænkte nok: »hvor længe skal det Skrummel staae til Spetakel her i Gaden; saa løber Carnappet saadan ud, at Ingen fra vore Vinduer kan see hvad der skeer i den Kant! Trappen er saa

bred som til et Slot og saa høi som til et Kirketaarn, Jerngelænderet scer jo ud som Døren til en gammel Begravelse, og saa har det Mæssingknapper. Det er flaut!«

Lige over for i Gaden var ogsaa nye og nette Huse og de tænkte som de andre, men ved Vinduet her sad en lille Dreng med friske røde Kinder, med klare straalende Øine, han syntes rigtignok bedst om det gamle Huus, hvor kalken var gaaet af, saa kunde han sidde og udfinde der alle de underligste Billeder, akkurat hvorledes Gaden havde seet ud før med Trapper, Karnapper og spidse Gavle; han kunde see Soldater med Hellebarder, og Tagrender der løb som Drager og Lindorme. - Det var rigtig nok et Huus at see paa!«

FORORD

Med denne lille artikelsamling ønsker Bygningsregistreringen at præsentere nogle delresultater af det arbejde, der har foregået gennem de sidste godt 2 år.

Dette er *ikke* en ny udgave af Næstveds historie, men derimod nogle brikker til den store mosaik, som tegner byens historie. Emnerne til artiklerne er valgt ud fra, hvad de enkelte medarbej-

dere ved Bygningsregistreringen har fundet særlig interessant, og som de har ment, kunne have en interesse for en bredere kreds af lokalhistorisk interesserede i byen.

Naturligvis kan man finde yderligere en lang række spændende emner i det indsamlede materiale, og derfor er det da også Bygningsregistreringens inten-

tion i 1987, at kunne videreføre formidlingen af resultater fra registreringsarbejdet gennem udstillinger på Næstved Museum og andre steder i byen, gennem foredrag, gennem pjecer, og gennem flere artikelsamlinger.

Vi håber, gennem dette skrift, at nå ud til så mange af lokalområdets beboere og brugere, som muligt.

Næstved Bygningsregistrering

Medarbejderne ved Næstved Bygningsregistrering:

*Birgitte Kring Andreassen, f. 1963.
Student.
Ansæt 01.10. 1985*

*Hans Christian Dahl, f. 1962.
Tømrersvend.
Ansæt 01.04.1985.*

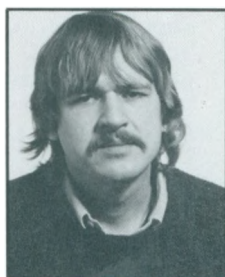
*Mads Ulric Jensen, f. 1963.
Student, arbejdsmand i Skotland.
Ansæt 11.03. 1985*

*Heidi Jørgensen, f. 1964.
EFG-basisår. Udlært ekspedient.
Ansæt 27.01. 1986*

*Britt Berger Larsen, f. 1965.
Fabrikarbejderske.
Ansæt 18.03. 1985.*

*Eske Møller, f. 1954.
Murersvend, arkitekt maa fra
restaureringsafdelingen.
Ansæt 01.03. 1986.*

*Rasmus Nielsen, f. 1949.
Cand.mag. i historie og etnologi.
Ansæt 01.01. 1984.*

Indholdsfortegnelse

Bygningsregistrering	4
Museumsleder Palle Birk Hansen giver en introduktion til projektet Næstved Bygningsregistrering.	
Hvad skal vi dog med de gamle arkitekttegninger?	5
Næstved Bygningsregistrering har ordnet arkiverne efter to arkitekter i Næstved og stiller på grundlag heraf forslag om at Næstved by laver en samling af bygningstegninger fra Næstved.	
De væsentligste kilder i registreringen	8
En gennemgang af de skriftlige kilder, der indgår i registreringen af tidligere og nuværende bygninger og beboere i Næstved Købstad.	
Vokseværk	9
I midten af 1800-årene vokser befolkningen stærkt i Næstved. I folketællingerne kan vi se, hvor de forskellige erhverv hører til, hvor tæt folk bor og danne os et indtryk af livet i Næstved på den tid.	
Kun en detalje!	13
En beretning om alle tiders bygningsdetaljer. Husene, som vi dagligt færdes i mellem, danner nogle rammer for vores færden, ligesom væggene i vores stuer og værelser. Vi gør meget ud af vores vægges udseende, men hvad med husene, som vi også kigger på hver dag?	
Arkitekt Johan Georg Kretz	18
Den første akademisk uddannede arkitekt i Næstved har ikke efterladt sig én eneste bygning i Næstved.	
Jernbanegade 2-6	20
Et gadestrog fra før Verden gik af lave og så idag.	
Farvergade 2 - et ganske almindeligt hus	22
Et eksempel på hvordan et ganske almindeligt hus rummer en historie om ganske almindelige mennesker.	
Middelalderlige træhuse i Næstved	25
En oversigt over træbaserede bygninger i Næstved fra tiden omkring år 1000 til midten af 1500-årene.	
Østergade - en indfaldsvej	27
Østergade er en af Næstveds vigtigste forbindelser med sit opland. Det var Østergade også i 1801, hvilket der tegnes et billede af i denne artikel.	
Flipproletarer og ægte arbejdere	31
Gamle huse i et nyt lys. En bygningsregistrering i Brandtsgadekvarteret.	
Rødt, gult - bindingsværk, træ og kamp	35
Pakhuse i Næstved fra 1800-årene. En beretning om hvor og hvorfor købmændene byggede magasinshuse til korn og pakhuse specielt i 1840'erne i Næstved.	
Borgmestergården	38
Grundplan fra o. 1745 over rådmand Mathias Hansteens ejendom på hjørnet af Købmagergade og Slagkildevvej.	
Ik' en detalje	40

BYGNINGSREGISTRERING

Næstved er en gammel by, hvis rødder rækker tilbage i yngre jernalder, dvs. tilbage til tiden omkring 500.

Omkring 1100 ejede den sjællandske stormand Peder Bodilson og hans familie store dele af bebyggelserne Store Næstved og Lille Næstved, inklusive kirken og møllen i Store Næstved. Senest fra midten af 1200-årene var byen købstad - en status, som byen bevarede op gennem historien.

De ældste bygningspartier i byen, der er bevaret, er dele af Sct. Peders Kirke fra 1100-årene, og der findes endnu bevarede bygninger fra hvert eneste århundrede frem til idag, ialt 9 århundreder.

Denne aldersmæssige spændvidde i bygningernes alder gør, at gadebilledet i det indre Næstved er utrolig varieret og detaljeret, hvilket kan give byens borgere og andre brugere store oplevelser, når de færdes i den indre bys gader.

Denne arkitektoniske og kulturhistoriske rigdom består imidlertid ikke evigt af sig selv. Mange ældre og gamle huse er i konstant fare for at falde for »udviklingen«, som ofte går i retning af modernisering og ensretning af byen og dens udtryk på bekostning af de historiske variationer.

En sådan arkitektonisk og oplevelsesmæssig forarmelse, som gradvist har påvirket byen, bør undgås i fremtiden. En forudsætning for at kunne det er at kende byens bygninger og deres historie til bunds. Kun derved får vi grundlaget for at udforme en bevidst styring af nedrivninger og nybyggeri til gavn for gadebilledet, og dermed til gavn for os alle og vore efterkommere.

Idéen om at få registreret Næstveds

bygninger opstod på Næstved Museum i 1981, men idéen kunne først realiseres i kraft af jobskabelsesloven fra 1982, som idag er delvist videreført som lov om beskæftigelse for unge.

Baggrunden for oprettelsen af dette jobskabelsesprojekt under Næstved Museum var først og fremmest et latent behov ved Næstved Museum for en systematisk indsamling af oplysninger om eksisterende og tidligere bygninger og deres beboere i Næstved gamle købstad, da dette materiale er af afgørende betydning for museets daglige arbejde i området. Samtidig var registreringsarbejdet af et sådant omfang, at Næstved Museum ikke selv var istand til at gennemføre det indenfor egne rammer.

Med oprettelsen af Næstved Bygningsregistrering, som et projekt under Næstved Museum pr. 01. januar 1984, var der på den ene side skabt jobs for et antal unge arbejdsløse under 25 år og 2 faglige ledere, og på den anden side skabt muligheder for en registrering af Næstved bykerne - en registrering, som ellers ikke ville have kunnet gennemføres.

Registreringen, som er en systematisk indsamling af relevante oplysninger, har gået to veje: Dels en registrering af endnu eksisterende bygninger i Næstved bykerne, og dels en registrering af skriftlige kilder vedr. tidligere bygninger og deres beboere, hovedsagelig indenfor perioden 1682-1870.

Denne faglige side af projektet tilgodeses gennem projektledelsen, som består af historiker og etnolog cand.mag. Rasmus Nielsen og i 1984-85 arkitekt maa Jess Heine Andersen og i 1986 arkitekt maa Eske Møller.

Derudover har et skiftende antal unge lagt et stort og engageret arbejde i såvel registreringen som i bearbejdningen og formidlingen af materialet.

Det basismateriale, som Næstved Bygningsregistrering indsamler og bearbejder, kan fremover anvendes i en række forskellige sammenhænge.

Det kan danne grundlag for udarbejdelse af en veldokumenteret og velargumenteret bevarings- og nedrivningspolitik i lokalsamfundet. Med udgangspunkt i det samlede kendskab til bygningerne i Næstved kan vi afgøre, om et hus er typisk eller særligt, og vi kan vurdere bygningens placering i en større helhed.

Materialet vil blive det naturlige grundlag for kommende undersøgelser af arkitekturhistoriske, kulturhistoriske, socialhistoriske og erhvervshistoriske emner i Næstved.

Det indsamlede og bearbejdede materiale vil være tilgængeligt for alle interesserede i byen, ikke mindst beboerne og ejerne af de registrerede ejendomme.

Efter at have samlet basismaterialet om bygninger og mennesker i byen, er Bygningsregistreringen igang med en bearbejdning af materialet og en formidling af delresultater igennem udstillinger, foredrag, pjecer og som her: gennem artikler.

Vi håber på denne måde at få fortalt flest mulige mennesker om, hvad arbejdet har bragt frem af viden og spændende resultater. Det er samtidig vores håb, at denne viden vil kunne være med til at åbne folks øjne for den store rigdom, der endnu er at finde i vores bygninger i en af landets vigtigste købstæder: Næstved.

*Palle Birk Hansen
museumsleder*

*Palle Birk Hansen, f. 1949.
Cand. mag. i middelalderarkæologi og
forhistorisk arkæologi. Leder af Næstved Museum siden 1978.*

HVAD SKAL VI DOG MED DE GAMLE ARKITEKTTEGNINGER?

Registrering og arkivering af bygningstegninger fra Næstved.

I 1985 startede et nyt arbejdsområde på Bygningsregistreringen ved Næstved Museum. Næstved kommunes beskæftigelsessekretariat henvendte sig til Næstved Museum angående forslag til projekter for unge arbejdsløse, og denne henvendelse resulterede i oprettelsen af et projekt i tilknytning til Bygningsregistreringen med 3 unge ansat til at registrere og arkivere arkitekt Johannes Tidemand-Dals arkiv. Projektet blev finansieret af Næstved kommune og amtsarbejdsmarkedsnævnet.

Arkitekt J. Tidemand-Dals arkiv

Johannes Tidemand-Dal var arkitekt i Næstved fra 1910 til sin død i 1961, hvorefter hans samling af egne bygningstegninger og byggesager overgik til arkitekt Vestergaard Jensen, som senere overlod det store materiale til Næstved kommunes bygningsinspektoraat i Brogade 2, hvor materialet blev opbevaret i kælderen. Arkivet lå her under nogle uhensigtsmæssige opbevaringsforhold, og vores opgave var i første omgang at foretage en ompakning af bygningstegningerne. Disse lå i slidte og ødelagte læg eller omslag, hvorpå arkitekt Tidemand-Dal i sin tid havde skrevet læggets indhold, men der var selvfølgelig flere tilfælde, hvor skriften enten manglede helt eller var vanskelig at læse. Samtlige byggeprojekter fik derfor et nyt læg af syrefrit papir, som ikke nedbryder det gamle papir.

Bygningstegningerne

Bygningstegningerne, der oprindeligt havde ligget ordnet delvist emnemæssigt - f.eks. Falch-stationer for sig, orgler for sig, etc. -, lå ikke længere i nogen speciel orden, fordi der i tidens løb var flyttet rundt på dem flere gange. Da vi således ikke var i stand til konsekvent at systematisere bygningstegningerne efter det oprindelige system, valgte vi at

placere dem topografisk, dvs. efter adresse. Derved opnåede vi også samtidig et lettere tilgængeligt system, idet tegningerne nu for Næstveds vedkommende ligger placeret efter gade og husnummer, og tegningerne fra lokaliteter udenfor Næstved ligger efter byens navn. Under »Herlufmagle« ligger således alle de læg, der omhandler Tidemand-dals bygningstegninger i Herlufmagle og tilsvarende for alle de andre byer.

Samtidig med at bygningstegningerne blev placeret topografisk, blev de enkelte byggeprojekter eller læg nummererede i forhold til deres indbyrdes placering, da vi overtog dem, således at vi vil være istand til at genskabe den systematik - eller mangel på samme -, hvori de lå, da samlingen blev overtaget af Bygningsregistreringen.

Tidemand-Dals bygningstegninger omfatter flere tusinder fordelt på ca. 800 lokaliteter og spændende fra en enkelt skitse til flere hundrede tegninger ved store byggerier, som f.eks. Næstved Alderdomshjem, det nuværende »Munkebo«.

Byggesagerne

I sommeren 1985 afhentede vi desuden arkitekt Tidemand-Dals byggesager, som vi oprindeligt ikke havde kendskab til. Disse byggesager omfatter korrespondancer, tilbud, regnskaber, bilag m.m. i forbindelse med byggeri og de lå i pakker, som tidligere havde haft et nummer. Da pakkerne ligesom tegningerne havde været flyttet rundt nogle gange, manglede de fleste numre, ligesom en fortegnelse over numrenes indhold ikke eksisterede. For byggesagerens vedkommende var det således heller ikke muligt at genskabe det oprindelige journaliseringssystem, hvorfor vi nummererede pakkerne helt tilfældigt med en efterfølgende nummerering af de enkelte byggesager.

Byggesagerene er nu opstillet i nummerorden i syrefri arkivæsker, og der er i tilknytning til disse udarbejdet en topografisk registrant, som gør det let at finde frem til de byggesager, der har med en given lokalitet at gøre.

Tidemand-Dals byggesager omfatter nu 89 fyldte arkivæsker eller 9 reolmeter.

Næstved Bygningsregistrerings arkiv med arkitekt J. Tidemand-Dals byggesager. Bygningsregistreringen har til huse i kommunens ejendom, Grønnegade 37 H.

Arkitekt m.a.a.

Johannes Tidemand-Dal

Johannes Tidemand-Dal blev født den 13. marts 1882 i København. Hans forældre var cand.mag., senere professor i kemi, Odin Tidemand Christensen og Marie Cattinca Balle. I 1903 skiftede sønnen fødenavnet Christensen ud med navnet Tidemand-Dal.

Efter studentereksamen i 1899 gik Johannes Tidemand-Dal i murerlære og afgik fra Teknisk Skole i 1902. Året inden var han blevet optaget på Kunstakademiets Arkitektskole, hvorfra han tog afgangseksamen i 1910. Undervejs i sit studium arbejdede han på nogle af tidens kendte tegnestuer, nemlig hos Anton rosen, Valdemar Schmidt, Carl Brummer og Gotfred Tvede.

Tidemand-Dal flyttede til Næstved

Umiddelbart efter sin afgangseksamen fra Arkitektskolen tog Tidemand-Dal springet og flyttede fra København til provinsbyen Næstved. På den tid var dette et ualmindeligt spring, da uddannede arkitekter nødigt flyttede fra de store byer. Bygekriser og manglende mulighed for arbejde gjorde imidlertid, at Tidemand-Dal, som én af de første uddannede arkitekter, tog dette spring. Han kom altså til Næstved som nybagt arkitekt, en »københavnsk grønsolling« efter næstvedborgernes mening. Om sin ankomst til Næstved har han selv sagt: »Jeg husker, at det, der overraskede mig allermest, da jeg i 1910 kom hertil, var, at man kunne møde

Byens Håndværksmestre spadserende Promenadeture på Byens Gader midt på formiddagen. Det syn så man aldrig i København.«¹⁾ Han faldt heller ikke til i starten, og han følte, at mestrene betragtede ham som en såre besværlig person. De havde hidtil kunnet tegne deres huse selv, og de var vist ikke glade for at denne københavnske grønsolling skulle fortælle dem, hvordan de skulle bygge.

At Tidemand-Dal imidlertid ret hurtigt faldt til i Næstved og blev respekteret som arkitekt og næstvedborger, ses dels af det omfattende byggeri, han har stået for såvel i Næstved som i store dele af oplandet, og dels af det store arbejde han lagde i forskellige foreninger i Næstved.

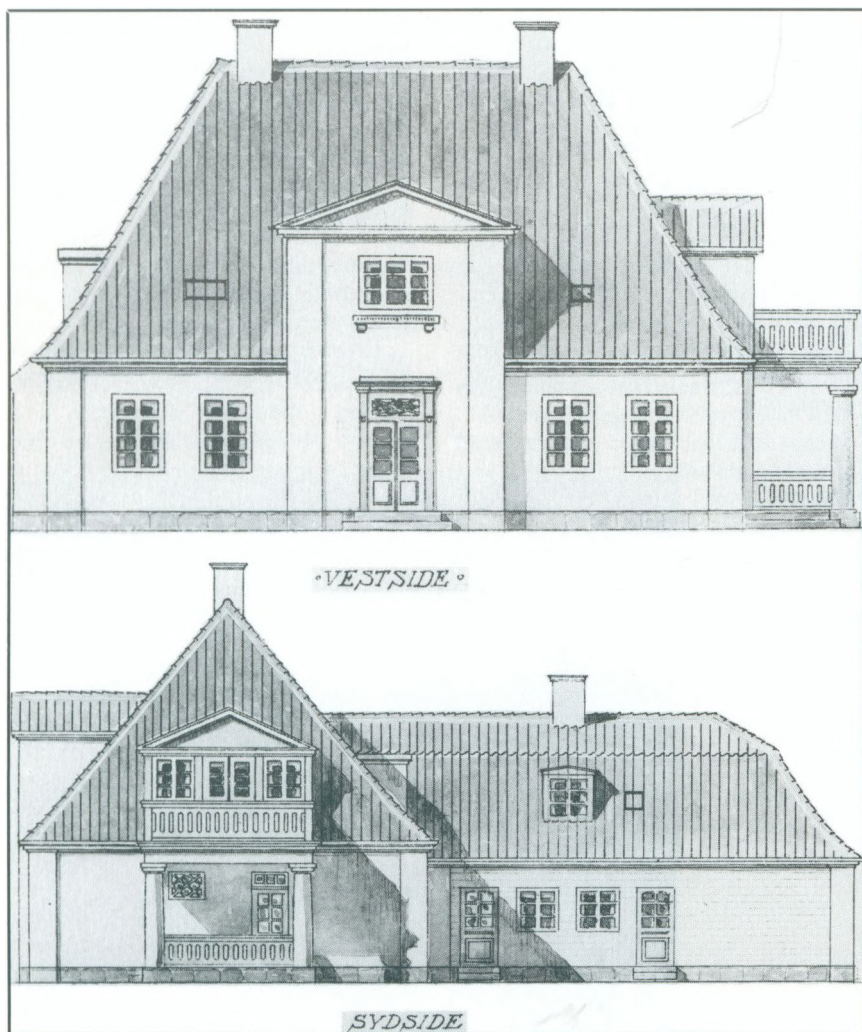
Tidemand-Dals byggerier i Næstved

En af de første opgaver i Tidemand-Dal løste, var opførelsen af en ny forskole i Fensmark i 1910-11, hvilket indbragte ham C. F. Hansens Opmuntringspræmie. I sommeren 1911 opførtes landinspektør Barfoeds villa på Kalbyrisvej 16, og derefter gik det slag i slag. Allerede i 1912 blev han engageret i arbejdet for Næstved kommune med tegninger til et nyt alderdomshjem, som blev opført få år efter på Farimagsvej og senere udvidet 2 gange efter hans tegninger. Af andre karakteristiske bygninger i Næstved kan iøvrigt nævnes KFUM i Jernbanegade, Sct. Elisabeths Hospital - det nuværende plejehjem »Åsen« - og den katolske kirke og skole på Præstøvej, vandtårnet »Sjølundstårnet«, Kildemarksskolen og Lindebjergskolen, samt en lang række villaer og enfamiliehuse. Derudover har han forsynet flere af de omliggende byer med skoler, alderdomshjem, præstegårde etc., ligesom han har tegnet orgler til kirker over hele landet. Derudover forestod Tidemand-Dal restaureringen af en række gamle bygninger i Næstved, bl.a. Helligånds-huset og Kompagnihuset.

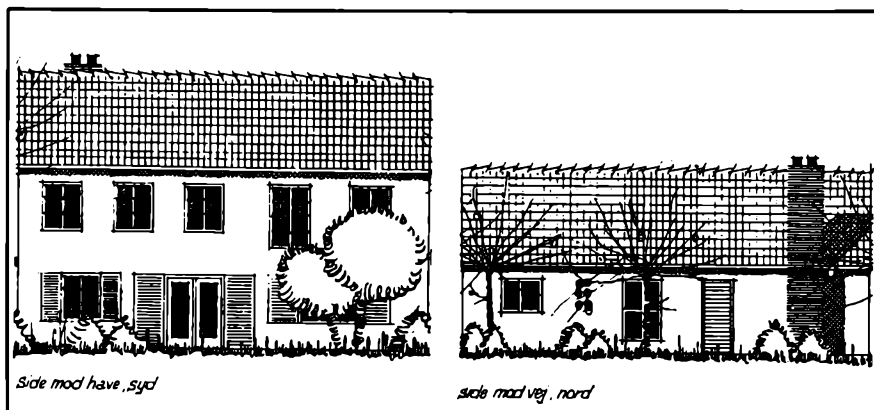
Arkitekt m.a.a.

Knud Andersens arkiv

I tilknytning til arkitekt Tidemand-Dals arkiv viste der sig at ligge endnu et arkitektarkiv, nemlig arkivet efter arkitekt Knud Andersen. Knud Andersen blev født den 7. januar 1917 i Århus. Han afsluttede o. 1938 konstruktørekseksamen ved Teknisk Skole i Århus og arbejdede de næste år på stadsarkitektens kontor. Umiddelbart efter afgang fra Akademiet flyttede Knud Andersen til Næstved og etablerede selvstændig virksomhed i 1944. Grunden til at han flyttede til Næstved var, at han her så

Arkitekt maa J. Tidemand-Dal. Arkitekt i Næstved 1910-61. Coloreret facadetegning af hus til skovrider Mourier, Ringstedgade 82, »Sandagerhus«. Tegningen er udført i 1918.

Arkitekt maa Knud Andersen. Arkitekt i Næstved 1944-51. Facadetegning til eenfamiliehus, Gallemarksvej 43. Tegningen udført til læge V. Aaboe i juli 1947. Sag nr. 4734.

gode muligheder for beskæftigelse på grund af den udvikling, Næstved var inde i. Det holdt dog kun til 1951, hvor han emigrerede til Canada og USA. Han arbejdede forskellige steder, og bl.a. var han med til at udfærdige tegningerne til Walt Disneys »Disneyland«. Fra 1956-58 var Knud Andersen i henholdsvis USA og Danmark som medarbejder ved Wilhelm Lauritzens tegnestue, som i den periode stod for tegningerne til den danske ambassade i Washington. Derefter arbejdede Knud Andersen en årrække som arkitekt og rådgiver for Unesco og Verdensbanken, bl.a. i Mellemøsten.

Mens Knud Andersen havde tegnestue i Næstved arbejdede han meget med etagebyggeri, og bl.a. skabte han sammen med arkitekt Tidemand-Dal boligbyggeriet »Bakkegården« ved Rugvænget, ligesom han tegnede »Vesterport«. Desuden udviklede han et type- og modulhus, som var bygget til at kunne udvides i takt med familiens ændrede behov. I 1946 tegnede han »Møns Bank« i Stege, og herigennem fik han kontakt til Stege, hvortil han siden tegnede en del enfamiliehuse.

I 1951 overdrog han sin virksomhed og sit arkiv til arkitekterne Vestergaard Jensen og Alfred Christensen, og gennem arkitekt Vestergaard Jensen blev også dette arkitektarkiv overdraget til Næstved kommune og dermed bevaret.

Registreringen af dette arkiv var langt lettere at gå til end tilfældet var for arkitekt Tidemand-Dals arkiv, idet der for Knud Andersens vedkommende allerede forelå en kronologisk registrant indeholdende såvel tegninger som byggesager. Knud Andersen havde siden starten i Næstved i 1944 konsekvent gennemført et kronologisk journaliseringssystem, hvorved alle byggeprojekter fra starten fik et 4-cifret journalnummer. De 2 første cifre angiv-

ver årstallet, og de 2 sidste cifre angiver byggeprojektet det pågældende år. Sag nr. 4722 er således byggesag nr. 22 i året 1947. Dette oprindelige journaliseringssystem bibeholdte Bygningsregistreringen selvfølgelig ved den videre registrering og ompakning, således at Knud Andersens 380 byggesager nu er opstillet kronologisk efter hans eget journalsystem. På grundlag af den eksisterende kronologiske fortegnelse over arkitektens arbejder 1944-51 og på grundlag af en gennemgang af samtlige byggesager, blev der udarbejdet en topografisk registrant inddelt efter byer. For Næstveds vedkommende er denne registrant yderligere opdelt på gader og husnumre. Derimod indeholder registranten ikke oplysninger om den enkelte sags omfang, som kan spænde fra en enkelt skitse til flere hundrede sider. Specielt den topografiske registrant over Knud Andersens arbejder i Næstved har været et vigtigt redskab for Bygningsregistreringen, ligesom den gør det muligt for andre interesserede hurtigt at orientere sig om, hvorvidt der ligger arbejder af arkitekt Knud Andersen på en given adresse.

Et fremtidigt arkiv for bygningstegninger

Materialet fra Johannes Tidemand-Dal og Knud Andersen ligger nu på Bygningsregistreringen under Næstved Museum, hvor det er tilgængeligt for alle. På længere sigt må målet være, at der opbygges en egentlig samling af bygningstegninger fra Næstved. Idag ligger bygningstegningerne spredt flere steder i byen uden en samlet registrering, som kan gøre materialet tilgængeligt. Derfor er det vigtigt at få videreført indsamlingen og ikke mindst registreringen af arkitekt- og bygningstegningerne, hvad enten disse tegninger er i

privat besiddelse eller ligger hos tidligere og nuværende arkitekter og bygmestre eller hos offentlige myndigheder. De mange af de ældre tegninger idag ikke har nogen praktisk anvendelse, er der stor risiko for at de bliver kasseret, som det f.eks. er sket med arkitekt Urban Hansen Rejstrups arkiv.

Det er derfor Bygningsregistreringens håb, at registreringen af arkitekt Tidemand-Dals og arkitekt Knud Andersens arkiver, samt af de øvrige arkitekt- og bygningstegninger, der er indsamlet, kan danne grundlag for en mere systematisk indsamling- og bevaringspolitik overfor denne del af vores kulturarv. Målet må være at skabe en så dækkende samling som muligt af bygningstegninger fra de sidste 150 år i Næstved.

Mange bygninger fra denne periode er allerede revet ned, og endnu flere er bygget væsentligt om såvel indvendigt som udvendigt, men bl.a. ved hjælp af fotografier, brandtaksationer og bygningstegninger vil vi fortsat have mulighed for at danne os et indtryk af de bygningsmæssige, stilhistoriske og arkitekturhistoriske strømninger, der gennem de sidste 150-200 år har præget en provinsby som Næstved.

Arkivets primære opgave bliver ikke at danne grundlaget for at genskabe Næstved, som byen engang så ud. En by skal til stadighed udvikle sig i takt med de nye skiftende krav, der stilles til bygningerne og i takt med de nye tiders strømninger indenfor arkitektur og bygningskunst. Arkivets opgave bliver derimod at indsamle og systematisere en basisviden, som kan være med til at fortælle om byen og dens udvikling. Denne samling skal være en del af vores fælles kollektive hukommelse på linie med den viden, som i forvejen indsamles og bearbejdes på Næstved By- og egnshistoriske Arkiv og Næstved Museum.

Samtidig vil kendskabet til de tidligere tiders byggeskik kunne bidrage til en mere målrettet bevaringspolitik og bevaringspraksis overfor vores bygninger af ældre dato, som til stadighed trues stærkt af tidens modefænomener og nye smarte, men uprøvede materialer og af smart design, som ofte ikke er foreneligt med ældre tiders byggestil.

Hvis vi passer ordentlig på vores bygninger og kun fornyer og vedligeholder dem ved at berige dem, vil også de næste generationer opleve den tilfredsstillelse, der er ved at færdes i en provinsby med smukke byggetraditioner.

Noter:

¹⁾ Sjællands Stiftstidende, den 12. marts 1952.

DE VÆSENTLIGSTE SKRIFTLIGE KILDER I REGISTRERINGEN

Registreringen af oplysninger vedr. tidligere bygninger og deres beboere har omfattet udskrivning af, og en systematisk topografisk ordning af oplysninger vedrørende de enkelte bygninger fra en række forskellige kildegrupper, hvoraf de væsentligste er følgende.

1801, 1810, 1827, samt løbende revisioner for de mellemliggende perioder. Brandtaksationen for 1771 er på et eller andet tidspunkt gået tabt, men til gengæld er der bevaret en taksation allerede fra 1736.

Ved at sammenholde oplysninger fra henholdsvis grundtaksationen fra 1682 og de efterfølgende brandtaksationer frem til ca. 1870 skabes et kendskab til bygningernes udvikling på de enkelte bygrunde gennem ca. 200 år.

Grundtaksationen

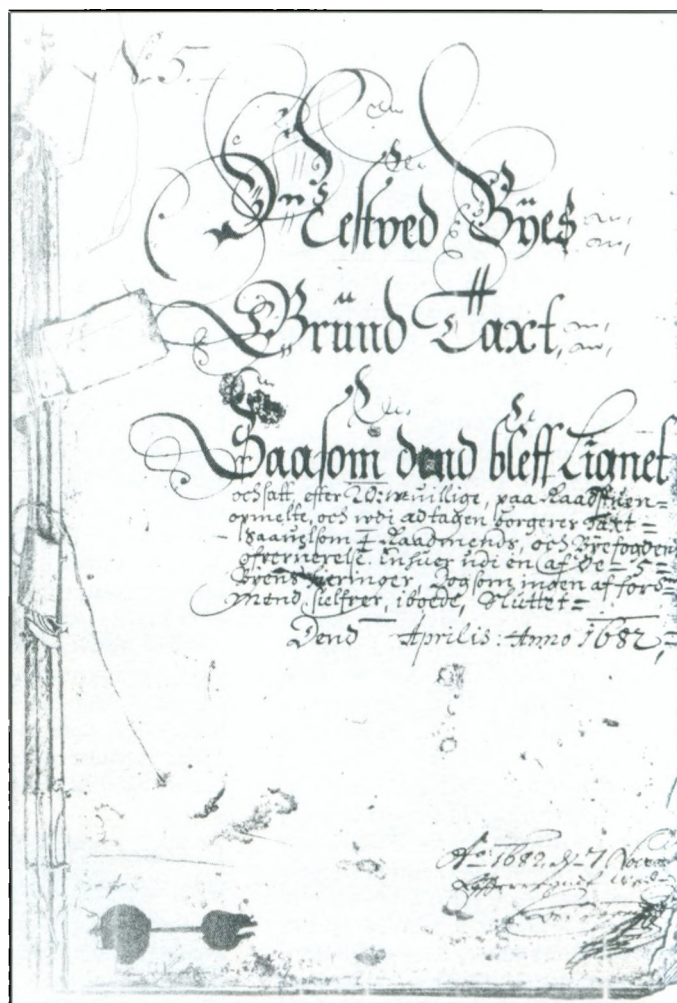
Næstved Bys grundtaksation 1682, kaldet **grundtaksationen**, er den ældste skriftlige kilde, der beskriver alle bygninger i Næstved. Grundtaksationen blev udarbejdet som grundlag for en beskatning af købstædernes bygrunde, og i taksationen er hver enkelt ejendom beskrevet med angivelse af størrelse, byggematerialer, kældre, grundareal, ejere og evt. lejere m.v. Denne grundtaksation er den første bygningsregistrering i Næstved, og den giver et indgående kendskab til bygningsmassen i Næstved for 300 år siden.

Brandtaksationerne

Brandtaksationerne fremkom på baggrund af store brande i København i 1720'erne, som afslørede et åbenbart behov for oprettelse af brandforsikringer til hjælp for de skadelidte husejere og statsmagten, som ofte måtte yde skattefrihed i tilfælde af ildsvåde. Ved lov af 13. januar 1761 blev det lovfæstet, at alle bygninger i købstæderne skulle brandforsikres i et statsligt brandforsikringsselskab, nemlig »Købstædernes almindelige Brandforsikring«.

For at kunne forsikre en bygning var det nødvendigt først at foretage en taksation på grundlag af en beskrivelse af bygningerne. Disse beskrivelser og taksationer af de enkelte bygninger blev foretaget af byens skrivere i håndskrevne protokoller.

Beskrivelserne indeholder oplysninger om de enkelte bygningers længde og dybde i fag eller alen, deres højde, byggematerialer, antallet af skorstene og bygningernes hovedanvendelse m.v., samt ejernes navne og evt. erhverv. Taksationerne skulle i princippet fornys hvert 10. år for at bygningsændringer og fornyelser kunne indgå i forsikringerne, og for Næstveds vedkommende har vi bevaret taksationsprotokollerne for 1761, 1781, 1791,

Næstved bys grundtaksation fra 1682.

Teksten lyder: »Næstved Byes Grund Taxt. Saasom dend bleff Lignet och sat, efter 20:w-villige, paa Raadstuen opmeldte, och udi æd tagen borgeres Taxi Saauelsom 4 Raadmends, och Byefogdens ofveruerelse. Enhuer udi en af de 5 Byens fieringer, Dog som ingen af forn. mender inden af forn. mender sielfver, iboede. Slutet DendAprilis: Anno 1682«.

Denne grundtaksation er den første beskrivelse af samtlige bygninger og grunde i Næstved købstad.

Folketællingerne

For at få et yderligere indblik i Næstveds social- og erhvervshistorie har Bygningsregistreringen suppleret oplysningerne om bygningerne med oplysninger fra **folketællingerne** om de enkelte bygningers beboere gennem tiderne.

Den ældste folketælling i Danmark er fra 01. juli 1787 og omfatter i princippet alle personer. Derefter følger folketællinger i 1801, 1834, 1840, 1845, 1850, 1855, 1860 og fremefter med jævne mellemrum.

Folketællingerne giver oplysninger om beboerne i de enkelte bygninger med angivelse af navne, alder, erhverv, fødested, familieforhold m.v.

Skifterne

I nogle tilfælde kan vi komme endnu tættere på de mennesker, der har boet i husene, nemlig gennem **skifterne**. Disse boopgørelser, som ved dødsfald blev optegnet af byens embedsmænd, udgjorde grundlaget for fordelingen af arv og gæld efter afdøde. Skifterne kan ofte være meget detaljerede i deres beskrivelse af alt, hvad der fandtes i pågældende bo af møbler, inventar, husgeråd, linned, bøger, værktøj, etc., samt i deres gennemgang af boets gæld og udestående fordringer.

Disse skifter, som hovedsagelig findes for 1700-årene, er langt fra alle gennemgået og udskrevet af Bygningsregistreringen, men materialet er til-

gængeligt på Landsarkivet i København.

Fotografier

Endnu en væsentlig kilde til belysning af bygninger og mennesker i Næstved er **fotografier**. De ældste fotografier fra Næstved er fra 1860'erne, hvor især fotograf J. F. Busch var meget aktiv. På Næstved Museum findes en stor samling fotografier af bygninger, gader og miljøer, mens der på By- og egnehistorisk Arkiv findes en stor samling fotografier af personer fra Næstved og omegn.

VOKSEVÆRK

Igennem 1800-årene voksede befolkningen i Næstved stærkt. I folketællingerne kan vi se en hel masse om byen og dens mennesker, og ved at vandre frem og tilbage i 1700- og 1800-årene dukker der nye og spændende sider af byens historie frem.

Af grundtaksationen og brandforsikringerne kan vi se hvem, der ejede husene, men for at finde frem til hvem, der boede i dem, skal vi til folketællingerne, hvoraf den ældste for Næstveds vedkommende er fra 1753. Dog skal det nævnes, at denne tælling, i modsætning til de følgende, ikke omfatter militærpersoner, hvilket gør det samlede befolkningstal for dette år usikkert. Endvidere er det kun husfaderens navn, der er opgivet.

Den første folketælling, som i princippet omfatter alle personer, er fra 01. juli 1787, og denne indeholder oplysninger om de enkelte personers navne, alder og erhverv, opgjort hus for hus. Derefter fulgte folketællinger i 1801, 1834, 1840, 1845, 1850, 1855, 1860 og fremefter med jævne mellemrum indtil 1968, hvor man gik over til EDB-registrering ved hjælp af personnumre.

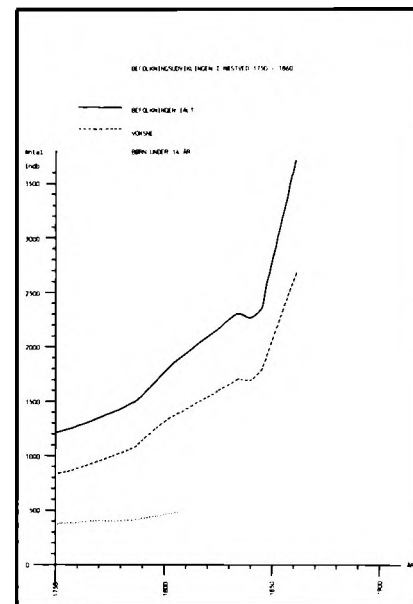
Byens udvikling

De oplysninger, folketællingerne giver os, kan vi bruge som udgangspunkt for undersøgelser over byens sammensætning mht. erhvervsfordeling, socialfordeling, hvor mange børn familierne fik, befolkningsudvikling, børnedødelighed osv., ligesom vi kan se, hvor der boede arbejdere, hvor håndværkerne boede og hvor f.eks. de store købmænd boede.

Ved hver tælling kan byens **samlede** folketal gøres op, og ved at sammenstille disse opgørelser i en kurve, kan vi vise den ændring i befolkningstallet, der har fundet sted.

Fra 1753 til 1860 steg befolkningstallet i Næstved fra 1.232 til 3.645 personer, dvs. næsten en tredobling på godt 100 år. Hvis vi opgør antallet af børn under 14 år for sig, viser tallene, at der i 1753 var 379 børn og i 1860 1.019 børn, hvilket igen viser, at børnene i såvel 1753 som i 1860 udgjorde o. 30% af den samlede befolkning.

Af kurven kan vi se, at antallet af voksne stiger meget mellem 1840 og 1860 i forhold til antallet af børn, dvs. vi må kunne slutte, at der har foregået en kraftig tilflytning til byen. Det kan vi i øvrigt også se ud af folketællingerne, idet det fra 1845 fremgår af disse, hvor

Kurve over befolkningstallet i Næstved på grundlag af folketællingernes oplysninger.

Af kurverne ser man, at antallet af voksne indbyggere stiger kraftigere end antallet af børn. Der må derfor have fundet en tilflytning til købstaden sted.

folk er født, og det viser sig, at der faktisk er mange tilflyttere fra Næstveds opland og omkringliggende byer.

Sammenligner vi Næstveds befolkningstilvækst med tilvæksten i provinsbyerne i hele landet, kan vi følge Næstveds udvikling i forhold til gennemsnittet.

	Landets provinsbyer	Næstved
1801-1834	47% stigning	30% stigning
1834-1840	5% stigning	-2% stigning
1840-1845	8% stigning	13% stigning
1845-1860	36% stigning	42% stigning

Den samlede stigning for landets provinsbyer var mellem 1801 og 1860 128%, og for Næstved var den 104%.

Den samlede stigning for hele landet i samme periode var kun 73%.

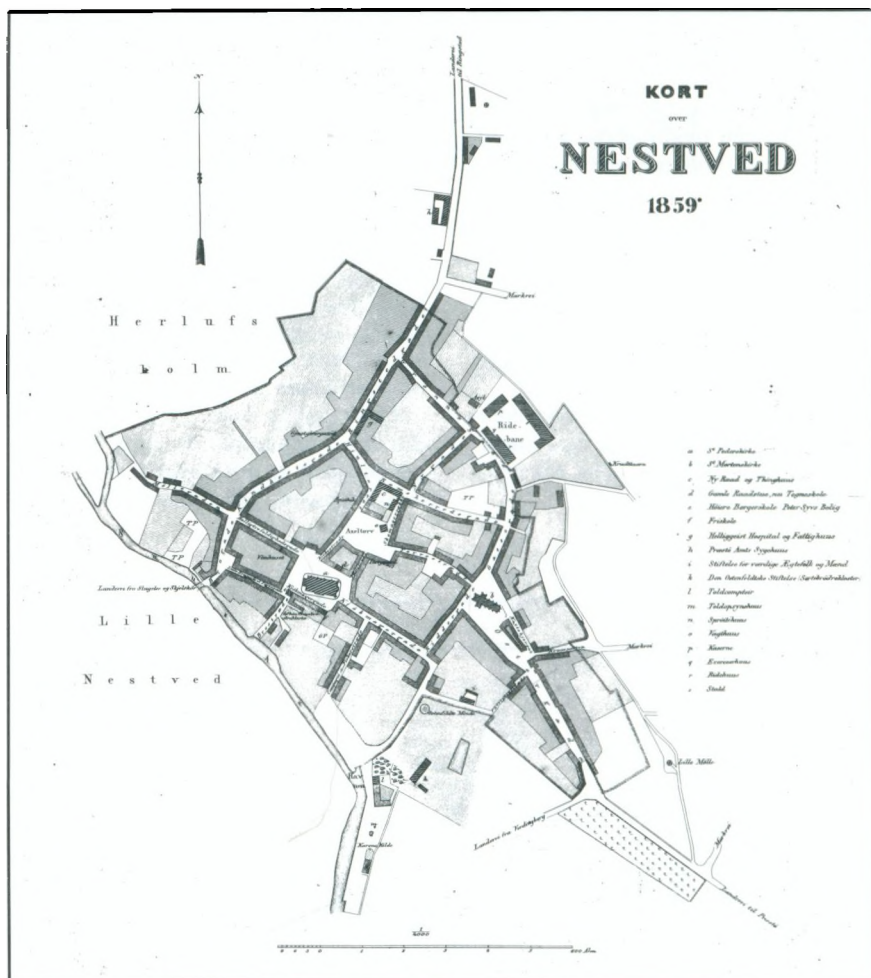
Grunden til denne store tilvækst i byerne var, at der blev overbefolket på landet, hvilket bevirkede, at der blev for meget arbejdskraft der. Folk tog derfor ind til byen i håb om at få arbejde.

Når befolkningstallet steg så drastisk inden for den samme »byramme«, fik det selvfølgelig betydning for befolkningstætheden. Den »ramme«, der lå om Næstved, ændrede sig ikke før efter 1870, hvor jernbanen blev anlagt. Stationen blev lagt uden for byen, på den anden side af Sandbjerget - og for at komme til den blev Jernbanevej anlagt, og den skabte naturligvis plads til en udvidelse af byen.

Der kom dog inden da en ny gade inde i selve byen, nemlig Nygade som i 1850'erne blev anlagt ned over det sted, hvor Munkesøen havde ligget, men som nu delvist var fyldt op med affald, og delvist var tørret ud.

Det var dog ikke nok til alle de mennesker, så man var ganske enkelt nødt til at bo flere familier i næsten samme antal huse. Der var i 1801 245 matrikelnumre, og i 1867 310 matrikelnumre, så byen var kun blevet udvidet med 65 nye matrikelnumre på godt 60 år.

Ved at følge antallet af beboere i en bestemt gade i perioden 1840-1860, er det helt tydeligt, at der kom en del flere beboere. Vi kan f.eks., se at der i Krumpfortstræde i 1845 boede 30, og i 1860 121 personer. Nygade var som nævnt kommet til, og her boede der 159 personer i 1860. Samme udvikling gælder for næsten alle Næstveds gader. Vi kan prøve at følge Kindhestegade fra 1787 og frem til 1860. I 1787 boede der 75 personer, og i 1801 103, i 1834 113, i 1840 151, i 1845 198 og i 1860 234 personer. Dvs. når der fandt en tredobling af befolkningen sted, og alle disse mennesker skulle bo et sted, var man nødt til at »rykke« sammen.

Kort over Næstved 1859.

Dette kort fra J. P. Traps Danmark, der udkom i årene 1858-60, er det første nøjagtige kort over Næstved.

Nød og elendighed

For at få plads til alle de mennesker, inddrog man side- og bagbygninger, som tidligere havde været brugt til bl.a. stalde, og på flere huse udnyttede man tagetagen. Alligevel boede stadig flere mennesker på samme areal. Det siger sig selv, at det måtte gå ud over hygiejnen, og den sundhedsmæssige tilstand var meget ringe. Der fandtes endnu ikke noget vandværk eller kloaksystem. Vandværket kom først omkring 1880, og alle byens brønde var på det tidspunkt så forurenede, at vandet var sundhedsfarligt. De, der ikke selv havde nogen pumpe, var henvist til offentlige pumper, hvor vandets kvalitet også blev dårligere og dårligere.

Ydermere var husene ikke isolerede og havde dårlige udluftningsmuligheder; dvs. - når man skulle bo så mange sammen - var der gode forhold for de fleste sygdomme.

Dødeligheden var generelt temmelig stor, men størst var den i tidsrummet

1827 til 1836, hvor der på Sydsjælland florerede flere smittefarlige sygdomme som f.eks. tyfus, ondartet koldfeber, kolera med dens følger, samt mæslinger og børnekopper. Brødmangel = sult kostede også flere dødsfald.

Især kolera-epidemien krævede mange ofre, men også børnekopper tog sin del. Det var på dette tidspunkt muligt at blive vaccineret mod kopper, men det var endnu ikke så udbredt blandt folk, og det er jo ret almindeligt også i dag, at der hersker en del skepsis overfor nye behandlingsmetoder.

Vi kan i en bog om Præstø amt fra 1839, af O. D. Lütken ¹⁾, som var sognepræst i Mern, læse om resultatet af vaccinen. Det fremgår af hans beskrivelse, at de, der døde af børnekopper, ikke var vaccinerede. Det var både børn og voksne, der blev ramt af sygdommen, og som døde af den. Der var ingen vaccinerede, der blev ramt af sygdommen, så resultatet af vaccinen var tilfredsstillende.

Året 1831, hvor koleraen rasede, blev skæbnesvangert for hele Danmark, hvor folkemængden formindskedes med 483 personer, men for Præstø amt's vedkommende døde forholdsmæssigt mange, da den øvrige del af landet ikke ramtes så hårdt af epidemien. I årene 1809, 1810, 1829, 1831, 1832 og 1834 har antallet af døde oversteget antallet af fødte, men i de øvrige år har overskuddet været på de fødtes side.

Når vi ser på børnedødelighed for Næstveds vedkommende, kan vi i kirkebøgerne for f.eks. Sct. Mortens sogn finde ud af, at der i 1840 blev født 18 drenge og 18 piger, men til gengæld døde der 10 drenge under 15 år, og 18 piger under 15 år.

Ved at sammenholde folketællingerne fra 1840 og 1860 kan vi få et indblik i børnedødeligheden.

I Møllegade, gammelt matrikelnummer 170, boede i 1840 en ung familie med deres 2 børn på 7 og 3 år. I 1845 boede de der stadig, men her var kun det ældste barn opført, sammen med et nyt barn på 2 år. Altså var deres andet barn i mellemtiden dødt, og de havde fået et nyt barn. I 1860 boede de stadig i samme hus, og deres ældste barn var også her opført. Deres næstældste barn var nu et tredje barn, og på daværende tidspunkt 13 år, men da der er 15 år mellem 1845 og 1860, må det være endnu et nyt barn. Altså var også deres tredje barn afgået ved døden, men til gengæld havde de fået 5 nye børn efter de 2 døde.

Dette viser lidt om, hvor stor børnedødeligheden var. Den var stor for alle sociale lag, men dårlige boligforhold har naturligvis været stærkt medvirkende til den høje børnedødelighed.

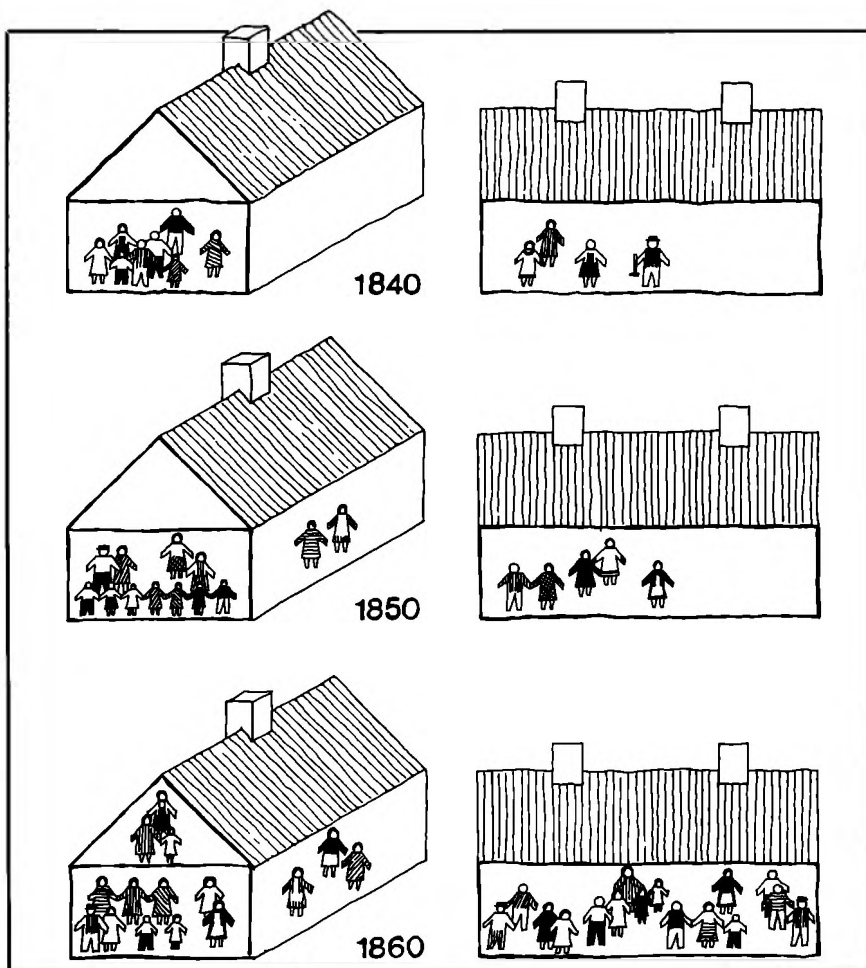
For at se lidt mere på, hvor tæt folk boede, kan vi tage nogle eksempler:

I Grønnegade nr. 9-15, gammelt matrikelnummer 24, lå der i 1860 et hus bestående af tre bygninger på hhv. 2, 1 og 1 etager, på 7, 9 og 13 fag. I disse huse boede 22 familier på ialt 74 mennesker, og her var tale om Næstveds slum. 8 af beboerne forsørgedes af fattigvæsenet, og resten var tjenestemænd, håndværkere, svende, arbejdsmænd, syersker og vaskekoner.

Vandpumpe var der ikke noget af, men et par lokummer med et halvtag over var der da, så man kan tænke sig, at de hygiejniske forhold har været meget ringe.

Heller ikke i Bredstræde stod det for godt til. Store Bredstræde, som lå der, hvor nu den store Bredstrædeparkering ligger, gammelt matrikelnummer 310 omfattede tre enetagers længer på hhv. 7, 12 og 14 fag, og med 14 familier på ialt 52 beboere,

hvoraf 25 var under 18 år. De holdt til i stuen og på loftet, hvor den eneste lyskilde var tagvinduer. Her var det også fortrinsvis arbejdere, svende og vaskekoner, der boede i disse huse.

Antallet af beboere i 1840, 1850 og 1860 i henholdsvis Sct. Mortensgade 13, (gl. matr. nr. 46) og Vinhusgade 10, (gl. matr. nr. 158). I Sct. Mortensgade er det tømrermester Søren Hoffmann og hans familie, der bor i ejendommen perioden igennem. I 1850 er der 2 lejere og i 1860 6 lejere.

I Vinhusgade 10 bor i 1840 2 ugifte søstre, 1 tjenestepige og en logerende, arkitekt Johan Georg Kretz. I 1860 bor drejer Løvstrøm med familie og ansatte i ejendommen samt købmand Becken med hans familie og ansatte.

Flittige hænder!

Håndværket er det erhverv, der har beskæftiget flest folk. Det var naturligvis fordi, man måtte lave næsten alle materielle ting i hånden. Der var mange forskellige erhverv, også nogle som vi slet ikke kender i dag, idet mange af dem er blevet erstattet af maskiner.

Bl.a. kan nævnes bødkeren, som lavede kar, spande og tønder af træ. Bødkeren har måttet se sig udkonkurreret, og vi kender alle i dag plastic-spande og -kar. Tønder af staver bruger vi kun til fastelavn, og de er ikke lavet af en bødker, for så ville de aldrig blive slået i stykker!

Farverhåndværket er også forsvundet. Den første privilegerede farver, der hed Bertel Hansen Tandrup, kom til Næstved i 1671 og etablerede sig i Lille Brogade - nuværende Farvergade 9. En farver behøvede meget vand til sit arbejde, og det kunne han få nok af, for gåden lå lige ned til Susåen, som indtil 1938 løb der, hvor Havnegade i dag løber. Vi ved, at der har boet farvere i Lille Brogade lige siden 1671, og i midten af 1800-årene fik gaden navnet Farvergade.

Gørtleren er også en af de håndværkere, der er forsvundet. Han lavede beslag og spænder til bæltter, fremstillede lysesager, strygejern og haner af kobberlegeringer, og der var nogle, der lavede større og mere komplicerede opgaver i bronze, så som klokker og gryder.

Dette er blot nogle af de håndværk, der er forsvundet, og de fleste af os må nok erkende, at vi faktisk ikke engang rigtig ved, hvad de forskellige erhverv står for.

Som følge af befolkningstilvæksten er det naturligt, at der blev brug for flere håndværkere, men mens det samlede antal håndværkere i nogle fag steg, faldt antallet af håndværksvirksomheder. Der blev altså færre mestre, men flere svende og lærlinge. Denne udvikling kan ses hos murerne, hvor der i 1801 var 9 mestre med tilsammen 4 ansatte, i 1840 var der 5 mestre med 9 ansatte, og i 1860 var der kun 3 mestre tilbage, men de havde tilsammen 23 ansatte. Inden for tømrerne og smedene var forholdene ligesådan.

Hos pottemagerne sker der også en ændring, idet der i 1801 var 2 pottemagere med 3 ansatte, i 1840 var der 3 mestre uden nogen ansatte, og i 1860 var der 1 pottemager, nemlig Kähler, med 8 ansatte.

Også hos væverne sker der noget: I 1801 var der 6 vævere med 5 ansatte, i 1840 6 mestre med 16 ansatte, og i 1860 4 mestre med 23 ansatte.

Antallet af skomagere stiger meget, men antallet af ansatte pr. mester stiger ikke, som vi har set det ved de andre fag. I 1801 var der 27 skomagere med 28 ansatte, i 1840 var der 28 mestre med 40 ansatte, og i 1860 var der 43 skomagere med 64 ansatte, indbefattet de ikke fagudlærte skoflikkere.

Dog var der også nogle erhverv, hvor der blev flere mestre, men færre ansatte, det gælder bl.a. for rebslagere, for hvor der i 1801 var 4 rebslagere med 7 ansatte, var der i 1840 3 rebslagere med 6 ansatte, og i 1860 4 mestre med kun 1 ansat.

For gørtlerne var forholdene dog mere konstante, idet der i 1801 var 1 gørtler med 1 ansat, det samme var der i 1840, men i 1860 var der stadig 1 gørtler, men nu uden nogen ansatte overhovedet. For de to sidste erhverv gælder det, at de allerede på dette tidspunkt var ved at forsvinde for aldrig at vende tilbage igen.

Antallet af tjenestefolk stiger også, dog ikke i takt med befolkningstallet. Mange havde tjenestefolk og nogle havde op til flere. F.eks. havde købmand Wittusen i 1860 24 ansatte med forskellige opgaver, bl.a. 1 guvernante, 1 husjomfru, 4 tjenestekarle og 4 tjenestepiger, mens skomager Søren Sindal i Grønnegade kun havde 1 tjenestepige. At antallet af tjenestefolk ikke stiger med befolkningstilvæksten understreger blot, at tilflytterne var arbejdere, der havde nok i at forsørge sig selv og sine.

Socialfordeling

Selv om der rundt om i byen boede familier fra forskellige sociale lag i de samme ejendomme, var der en tendens til, at de enkelte gader havde deres særlige præg. Vi kan gennem folketællingerne se, hvor f.eks. de store købmænd boede i byen. De havde nemlig deres gårde liggende ved indfaldsvejene inden for byportene, så de, der kom ind til byen for at handle, hurtigt nåede til en købmand, hvor de kunne gøre deres indkøb.

Vi kan som eksempel tage købmand Wittusen i Brogade nr. 2. Gården lå lige efter Store Bro, som dannede byport mod vest, og som førte folk fra Lille Næstved og landet bagved over Susåen og ind i Næstved. Derved var det Wittusens købmåndsgård, folk først nåede til, når de havde passeret broen. Den lå ligeledes over for Brotorvet, som var anlagt i 1820'erne.

De store købmænd havde som regel en ret stor stab under sig. Købmand Wittusen havde kone og tre døtre, men derudover boede der 24 mennesker på hans gård, som passede hans handel, dyr, hus osv. i 1860.

Håndværkerne boede mere spredt i byen, både på indfaldsvejene, rundt om torvene og i de nærliggende gader. De boede tæt på hinanden, og sommetider flere håndværkere i samme hus. Eksempelvis boede der i 1860 6 skomagere i Nygade og 2 skomagere i samme hus på Sct. Peders Kirkeplads. I alt var der 43 skomagere i 1860, så det har været et ganske stort erhverv. Ud over svende og lærlinge havde håndværkerne ofte en tjenestepige.

Arbejderne og småfolkene boede i alle de små stræder i udkanten af byen. Det var småt byggeri, med flere familier i hvert hus, og det var absolut uden nogen form for faciliteter. Folkene

boede i det, vi kalder rene kernefamilier - dvs. uden nogen ansatte overhovedet. Det var, som før nævnt, arbejdere, svende, ufaglærte håndværkere, vaskekoner, pensionister og enlige, som alle havde nok i at forsørge sig selv.

De allerfattigste var de, der endte på fattighjælp. Kommunen havde nogle fattighuse, hvor de anbragte folk, der skulle have hjælp for at klare sig. Der lå et i Møllegade, hvor der i 1860 boede 27 fattiglemmer. Et andet lå i Bredstræde, hvor der i 1860 boede 3 fattiglemmer i et kun 4 fag stort hus, med lokum på modsatte side af gaden. Endelig var der også et i Ringstedgade, nemlig Helligåndshuset, der havde været fattighus i meget lang tid. Her boede 31 fattiglemmer, hvor ingen af dem er i familie; det er ældre enlige og moderløse børn. Derimod var det mest familier, der boede i de andre fattighuse. F.eks. boede der en familie på 5 personer og en familie på 7 personer i fattighuset i Møllegade.

Fattighusene var placeret i de små gader væk fra bymidten.

Dette er noget af det, vi kan lære om Næstved, ved brug af de oplysninger, folketællingerne giver os.

De skrivere, som dengang gik rundt i Næstveds gader og optegnede folk, havde nok ikke drømt om, at vi i dag - efter en periode på over 100 år - på denne måde bruger deres oplysninger om Næstveds befolkning.

Man kan så spørge sig selv, om der om 200 år kommer nogen, der finder interesse i at lære noget om vores leve-måde, og om de i det hele taget kan bruge de oplysninger, de finder. For godt nok har vi i dag mange registreringssystemer, men spørgsmålet er, om de overhovedet kan bruges til at vise noget om vores hverdag.

¹⁾ O. D. Lütken, Præstø Amt, 1839.
Glumsø Ny Bogtrykkeri.

²⁾ J. Warming, Danmarks Statistik, 1912.
G. E. C. Gad's Forlag - København 1913.

KUN EN DETALJE!

En beretning om alle tiders bygningsdetaljer.

Når vi i Bygningsregistreringen arbejder med bygninger i Næstved, betyder det bl.a., at vi får et indblik i mange forskellige bygningsarkitektur. I det område, vi arbejder i, findes et bredt udsnit af bygningstyper. Faktisk spænder det lige fra middelalderlige »rækkehuse« over 1700-tals bindingsværk og 1930'ernes funktionalisme til splinternyt højt specialiseret boligbyggeri. Størstedelen af bygningsmassen stammer dog fra perioden inden for de seneste 100 år, hvilket i høj grad hænger sammen med det byggeboom, som starter samtidig med industrialiseringen her i landet. Specielt finder jeg byggeriet fra lige omkring århundredeskiftet spændende. Udover den rent historiske interesse jeg har i disse huse, er der også noget helt andet og meget fascinerende ved dem. Alene husenes udseende har en eller anden tiltrækningskraft, i hvert tilfælde på de personer, som har deres daglige arbejde her på Bygningsregistreringen.

Men hvad er det så, der nærmest bringer folket i affekt? Det kan ikke alene være nostalgi eller en rendyrket æstetisk smag, da husenes stil og hele udtryk er vidt forskellige fra hinanden. Det, jeg tror gør den store forskel, er den detaljering, husene indeholder. Denne mangfoldighed af bygningsdetaljer, hvor snart sagt alle bygningsdele er meget bevidst bearbejdet og samlet til en helhed, er noget specielt for arkitekturen omkring århundredeskiftet. Det gør disse huse utroligt spændende at arbejde med i forhold til mange nyere. Det skal med det samme her nævnes, at der selvfølgelig også findes meget dårlig og ugenemtænkt byggeri fra den tid, ligesom der findes meget godt fra eftertiden. Men i det efterfølgende vil jeg forsøge at beskrive nogle af de detaljer, jeg finder spændende, og den udvikling der er sket inden for netop dette område, sådan som jeg opfatter tingenes sammenhæng.

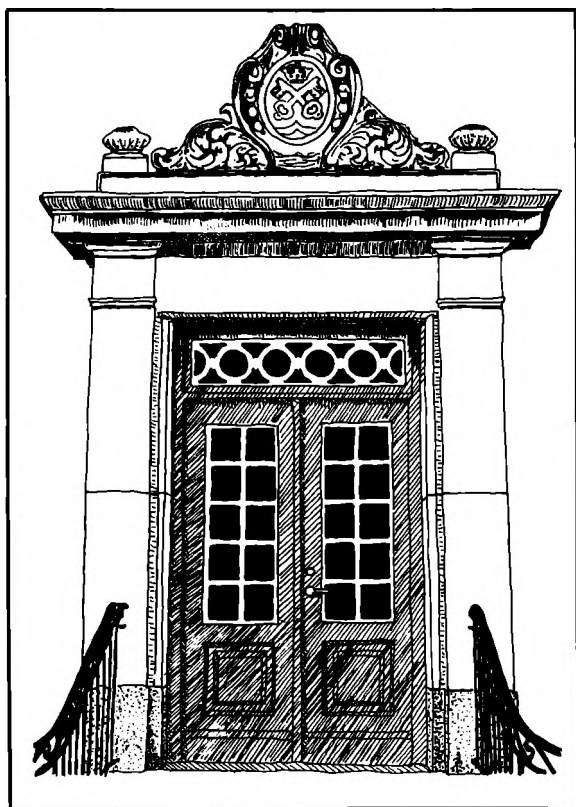
Stil og mode

Det er klart, at selve udtrykket i et hvilket som helst hus, afhænger af, hvad der på opførelsestidspunktet er på mode. Dermed vil også bygningsdetaljerne, som i høj grad er æstetiske elementer, være tydeligt præget heraf.

Da byggeriet for alvor tog fart her i byen omkring 1870-80, var dansk arkitektur inde i en periode, hvor det man idag kalder stilforvirring, var moderne. Det vil sige, at man i datiden yndede at blande flere kendte stilarter sammen på det samme hus. Man elskede stærkt udsmykkede facader med f.eks. masser af stukdekorationer, hvorimod det funktionelle ikke var så afgørende. Idealerne foreståes måske bedst ved, at datidens smagsdannere inden for arkitekturen er bevidst betaget af teaterkulisser. Netop dette, at betragte huse som kulisser og ikke bekymre sig meget om det bagvedliggende, er helt tidstypisk. Man tænker alene på husenes udseende, og hvordan de skal dekoreres. En af datidens »store« arkitekter J. D. Herholdt udtaler også bl.a. hvorledes han mener, at en bygning bør være smuk i sig selv - i dimensioneringen -, men altid vinder en ekstra dimension ved en detaljeret udsmykning.

Efter en nogenlunde glidende overgang til et mere enkelt nyklassicistisk udtryk, gør man endeligt op med denne »pyntesyge«, da funktionalismen vinder indpas omkring 1930. Man arbejder stadig meget bevidst æstetisk, blot er det et dekorationsløst hus, man arbejder med. Sådan at forstå, at løse og rent dekorative detaljer, ikke længere tolereres. Det enkle, rene og klare udtryk i bygningernes facader bliver foretrukket. Alle ikke-konstruktive, og dermed også direkte dekorative elementer, fjernes fra facaderne. De overflødighedshorn af dekorationer, som de man i den umiddelbart foregående periode frembragte, betragtes nærmest som noget dekadent. Funktionalismens arkitekter lader sig inspirere af malerkunstens kubisme, hvor form og funktion også er vigtigere end noget andet.

Vi har i Næstved et godt eksempel på disse to vidt forskellige arkitekturopfattelser, nemlig hvor Ringstedgade og Grønnegade mødes. Her ligger lige overfor hinanden overflødighedshornet Næstved Tidende og »renheden« Stålgården.

Hovedindgang til det gamle alderdomshjem med sandstensportal og tofløjet fyldningsdør. Indgangspartiet er i dag desværre skæmmet af et nyt skilt med »gotisk skrift«.

Håndværkstraditioner kontra rationel byggemåde

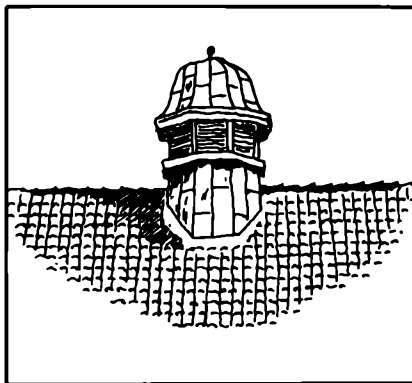
Idag har vi endnu ikke helt sluppet den æstetik, som funktionalisterne indførte. Enkelt, simpelt og rent er stadig nøgleord for vor egen tids byggeri. Men jeg vil påstå, at de fleste af vore huses udseende ikke bunders så meget i æstetiske overvejelser som tidligere tiders. Rationelle hensyn og påståede økonomiske fordele herved bestemmer simpelthen, hvorledes nye huse kommer til at se ud.

Den industrialisering og standardisering, der er sket inden for byggeriet, gør at der idag kan bygges langt mere og langt hurtigere end tidligere, men det betyder også, at husene bliver langt mere kedelige, karakterløse og ensartede end førhen. Netop denne udvikling hænger nøje sammen med detaljeringen i husene. Nu er alt standardløsninger, som gentager sig selv i det uendelige, og i øvrigt er det typisk kun tekniske detaljer, der ofres tid og kræfter på at løse; og det kun ud fra funktionelle krav og ikke ud fra krav til udseendet. Derfor, som en kombination mellem det enkle look og den rationelle byggemetode, ser flertallet af nutidens huse så ens og udtryksløse ud.

Selv ved større byggerier, hvortil der er engageret en arkitekt til at tegne og formgive, bliver der som oftest ikke gjort meget ud af direkte æstetiske detaljer. Man indskrænker sig hovedsageligt til at bearbejde formen, og alene på denne måde skabe spændende arkitektur. Det er synd, og derfor misunder jeg også de »gamle« arkitekter, der nok havde større mulighed for at lege med hver enkelt detalje, men også turde at gøre det.

Bernhard Fielden, som er arkitekt og professor i England, udtrykker meget godt sin mening om arkitektur, ved at kalde det 10 sekunders eller 10 minutters arkitektur, alt efter hvor meget tid, man får lyst at bruge på det pågældende byggeri.

Problemet med det udtryksløse nutidshus har endnu en årsag, som dog hænger uløseligt sammen med den rationelle indstilling, vi har til byggeriet. Indtil man i 1930'erne begyndte at bygge med især beton, havde man holdt sig til gammeltkendte og gennemprøvede byggematerialer og konstruktionsprincipper. Det betød også, at de enkelte håndværk var af meget større betydning, end de er idag. Håndværkstraditionen, som rækker langt tilbage i tiden, var meget vigtig. Håndværkerne kunne deres kram og følte en stolthed ved at udøve deres fag. Det var dengang nødvendigt at lave alt i hånden selv. Alligevel havde disse folk over-

Udluftningen er lavet som en kobberbeklædt tagrytter.

skud til at kæle for arbejdet ned til mindste detalje. Denne indstilling er yderst sjælden idag. En meget stor del af det »håndværk« er nemlig allerede foregået maskinelt, inden det kommer ud på byggepladsen, og resten skal gå så hurtigt p.g.a. akkorder, at der ikke er tid til den slags.

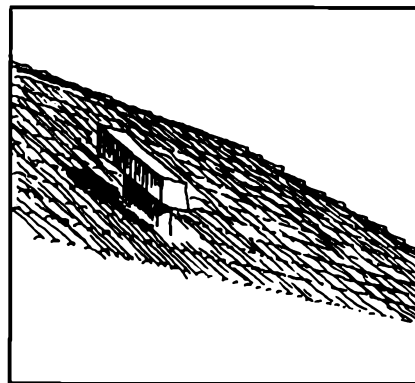
Dermed hævder jeg ikke, at man ikke bør indføre nye og bedre materialer og konstruktioner, men gør blot opmærksom på, at mange af disse godt kunne bearbejdes endnu mere også på det æstetiske plan.

Teknisk formåen

Ser man tilbage i tiden for at studere detaljerne i det hjemlige byggeri, vil man opdage, at disse har været afhængige af tidens tekniske standard og formåen op gennem hele arkitekturhistorien.

Helt tilbage, fra da man begyndte at bygge »rigtige« huse, gør dette sig gældende. På dette tidspunkt var den byggetekniske viden naturligvis minimal, og derfor koncentrerede man sig om det basale for et hus, nemlig at skaffe ly mod de uberegnelige og til tider ubehagelige vejrguder. Men der gik ikke længe, før der blev introduceret direkte kunstneriske isæt i byggeriet. I starten var det hovedsageligt træskærerarbejde i form af religiøse motiver på bygningstømmeret. Og faktisk siden da, er der i takt med en stadigt stigende forbedring af husene blevet indarbejdet dekorative elementer i forbindelse med tekniske løsninger. Jo mere viden der blev oparbejdet gennem tiden, jo mere overskud var der til også at gøre bygningsværkerne smukke. Dette har frembragt et utal af specielt designede byggematerialer gennem årene. Blot for at nævne nogle allerede kendte eksempler: Formsten af tegl, stukornamenter, profilerede vinduessprosser, fyldningsdøre, smedejernsgitre, fyldholter osv. osv.

Men vigtigt er det også at notere sig,

En moderne udluftningshætte.

at dekorative detaljer altså i stor udstrækning hænger sammen med den anvendte teknik og byggemåde. F.eks. er fyldningsdøre opstået, fordi ingen i midten af 1500-årene kunne frembringe en anvendelig dør i en stor plade. Det var et stort held, at laminaten ikke var opfundet dengang. Men man var så nødt til at sætte flere mindre stykker træ sammen. Det interessante er så, hvorledes man bearbejdede overgangene mellem disse stykker. I stedet for at slå 5 brædder sammen med en revle bagpå, som det var tilfældet inden fyldningsdørenes tid, begynder man at lave en stærk konstruktiv ramme og isætte fyldninger i mellemrummene. Overgangene mellem elementerne bearbejdes og tydeliggøres ved hjælp af forskellige høvlede profiler alt efter smag. Man foretrækker altså ikke længere den nemme løsning med revlen, men opfinder en ny smuk detalje.

Derfor ser det mærkeligt ud, at vi idag med den højt avancerede teknik og ditto maskiner, vi er i besiddelse af, ikke benytter disse til at frembringe bygningsdetaljer, som, udover at virke rent funktionelt, også er æstetiske nydelser. Men også her viser det sig, at det hurtigt, rationelt og billigt frembragte produkt går af med sejren.

Det arkitektoniske element

Det er sjældent tilfældigt, hvor specielle bygningsdetaljer opstår. Udover den rent tekniske side af sagen, har der til alle tider, hvor begrebet arkitektur har bestået, været detaljer af en anden karakter, som er blevet bearbejdet af rent æstetiske grunde. Detaljen har indgået som et arkitektonisk element.

I visse tilfælde er det en blanding af teknik og arkitektonisk element. Andre gange er det rent arkitektonisk. Et godt eksempel på en blanding er en gesims. Den er teknisk nødvendig til at lede tagvandet bort fra facaden, og samtidig er den et vigtigt led i udseendet, da den skal danne overgang mellem den lod-

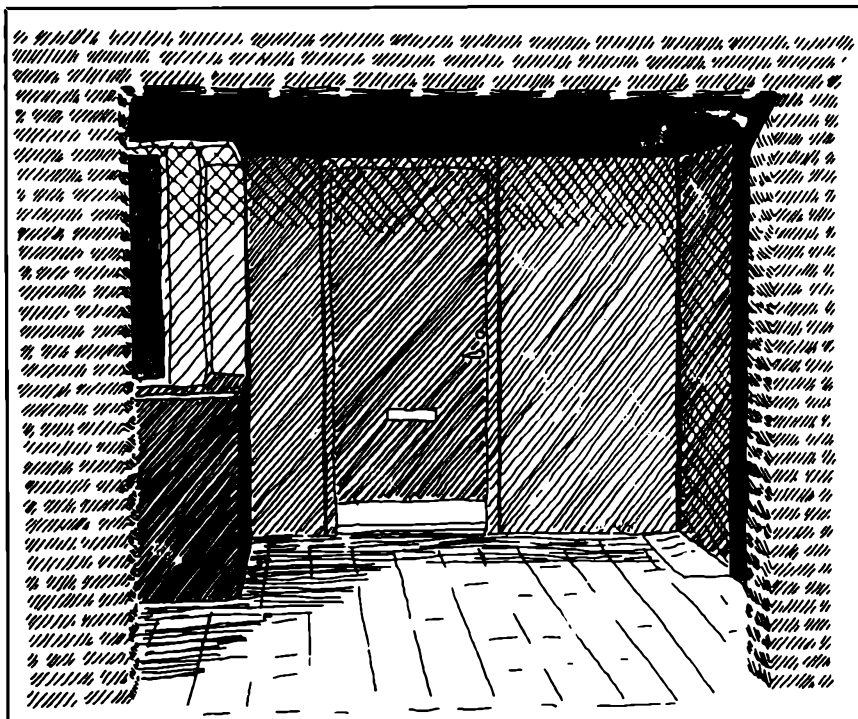
rette murflade og en tagflade med en eller anden hældning. For at en sådan overgang ikke skal blive banal, er det meget almindelig at fremhæve denne. Derved fremgår det tydeligt, at her sker noget vigtigt i facadebilledet.

Det, at danne overgang mellem to eller flere led i en bygning, er meget ofte et problem, som løses med en dekorativ detalje. Tænk blot på, hvor meget der i tidernes løb er ofret på søjlen. Udformningen af base, søjleskaft og kapitæl og overgangene mellem disse led er for søgt i et uaf tal af variationer.

Men visse detaljer er også bare indført, som et ikke-teknisk nødvendigt element i både meget store og meget små udgaver. På det store plan arbejdes særdeles bevidst med facadeopdelinger. Såfremt et hus har haft en så stor, men nødvendig dimension, at det er blevet klumpet at se på, eller man har ønsket at fremhæve et lodret eller vandret helhedsbillede, er facaden blevet delt op af bånd, risalitter, lisener eller hvad man nu har kunnet finde på. Eller der er påsat en trekantet frontespice over et indgangsparti, for at accentuere huset.

I småtingsafdelingen er der ligeledes udført rigtig mange direkte dekorative detaljer. Som allerede nævnt var man i en periode særlig begejstret for stuk, men der findes også mange smukt bearbejdede mindre detaljer, som er direkte funktionelle. Formsten og glasere mursten er eksempler på sådanne, men også beslag, hængsler og lignende har været flotte stykker kunsthåndværk med gesvejsninger og fantastiske former, samtidig med at de har fungeret. Det er her igen blot i de seneste år, at de er blevet så kedelige og udtryksløse, som de, der nu spyttes ud af stansemaskinerne.

For mig er de detaljer, jeg her har nævnt - plus en masse andre naturligvis - noget som gør et hus smukt og spændende. Det er i det mindste en nødven-

Nutidig sekundær indgang fra gårdsiden, - retlinet og enkel i formen.

dighed for mig, at en bygnings udtryk bearbejdes detaljeret og æstetisk, hvis det ikke skal blive intetsigende. Her er forskellen på 10 sekunders og 10 minutters arkitektur.

Munkebo, nyt og gammelt

For at disse betragtninger nu ikke skal stå udokumenterede, vil det efterfølgende omhandle et konkret eksempel her fra Næstved. Et eksempel, som i et bygningskompleks indeholder både en ældre del og en helt ny, og dertil dele fra tiden mellem disse. Komplekset er alderdomshjemmet »Munkebo«.

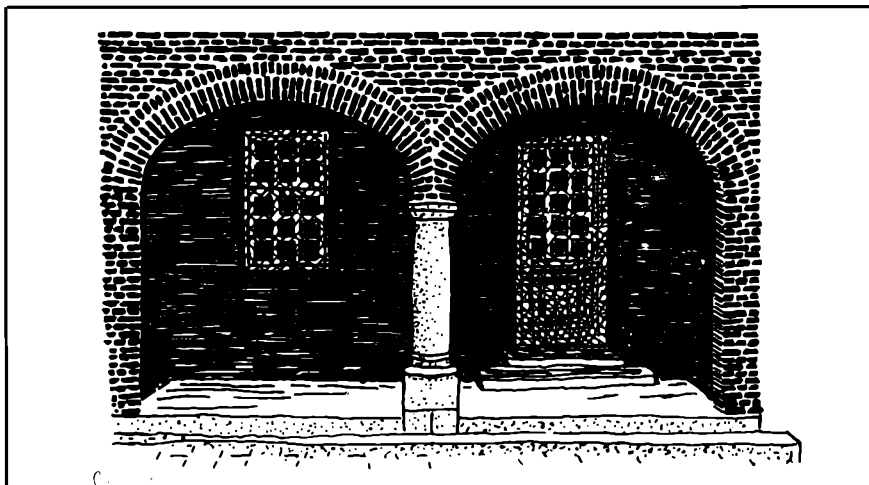
Første del af dette byggeri er opført i 1914-16 efter tegninger af maa J. Tidemand-Dal og udvidet to gange af sam-

me arkitekt i henholdsvis 1928 og 1954. Endelig er der her i 1986 indviet et helt nyt afsnit med beskyttede boliger og diverse fællesfaciliteter. På dette byggeri kan man tydeligt følge den udvikling, der er sket inden for brugen af detaljer. Det ældste er fyldt med konstruktive og dekorative detaljer, sikkert og flot bearbejdet af arkitekten og håndværkerne, hvorimod den nye del er totalt blottet for den slags. Ved det nye byggeri har man koncentreret sig om at skabe arkitektur med formen som udtryk, hvor Tidemand-Dal i 1914 arbejdede langt bredere og fik form, materialer og konstruktion til at gå op i en højere enhed. Det ses bl.a. af de ca. 30 detaljetegninger, som Bygningsregistreringen har liggende i arkivet desangående.

Forskellene

Det er interessant at observere, hvorledes der detaljemæssigt er gennemført to diametralt modsatte holdninger. For at belyse denne forskellighed, vil jeg prøve at sammenligne husenes enkelte bygningsdele.

Et naturligt sted at starte er sokkelten. Den ældste sokkel består af fint tilhuggede retkantede kampestensblokke, som udtrykker en utrolig soliditet og ærlighed. Den nuprede overflade giver et smukt varieret billede i farve og lys/skyggevirkning. Her over for står den moderne betonsokkel - gemt bag puds; glat, grå og fuldstændig ens overalt.

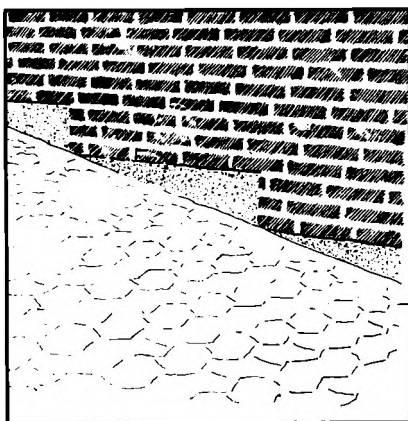

Sekundær indgang i loggiaen fra 1928.

Granitsoklen i tilhuggede blokke. Bemærk den udhuggede »sålbank« og murværket.

Detaljeringsen i muren ovenpå sokkelen er også forskellig. For mange mennesker er et stykke murværk et stykke murværk, og så er den ikke længere. Men der er jo uanede muligheder, for at variere en mur og gøre den spændende. Alene forbandet, hvilket vil sige »mønsteret« skabt af murstenene, gør meget. På det »originale« alderdomshjem er anvendt et krydsforbandt, hvor fugerne danner store kryds. Det nødvendiggør at hvert andet skifte udelukkende er af kopper (den korte ende af murstenen), og løberne (de lange) krydser hinanden med en halv sten. Den nye mur er af ene løbere, og dermed uden det spræl de mange fuger og små sten giver. Udover selve forbandet har man også på den gamle del i visse tilfælde startet muren med et rulleskifte (et skifte med koppen på højkant). På denne måde har muren fået en lille ekstra drejning, der gør den mere levende og spændende. Endelig har Tidemand-Dal, med samme formål, anvendt blændinger i murfladen.

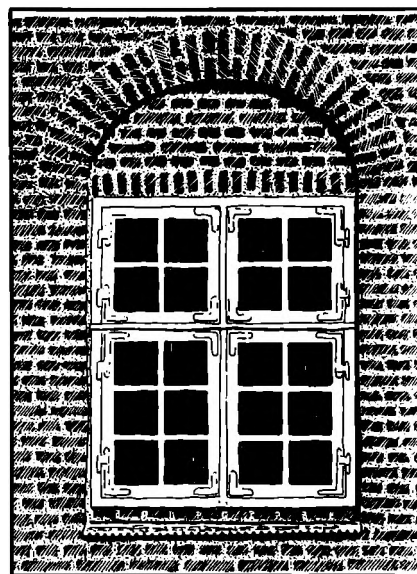

Glatpudset betonsokkel som aftrapper i takt med terrænet.

Holder vi os fortsat til murværket, er den klareste og mest iøjnefaldende forskel, den måde hvorpå man kommer over døre og vinduer. I 1914 murede nogle flotte og velproportionerede stik såvel rundbuede som lige. Velproportionerede fordi de har forskellig tykkelse alt efter hvor stort et spænd, de skal række over. Her ses tydeligt den bevidste måde, at gøre en konstruktiv detalje til et dekorativt element. I 1986 lægges over alle døre og vinduer en lige præfabrikeret stålteglsoverligger. Den ligner resten af muren, man finder det ikke nødvendigt at markere dette specielle sted. Hele muren skal være og bliver helt ensartet. Et enkelt sted, nemlig over en portåbning, har man forsøgt med et stik. Men detaljeringen i stikket afspejler alligevel en forskel. Det nye stik løber nemlig ikke så elegant rundt, som de gamle gør. Det stopper temmeligt brat og mangler, i hvert tilfælde visuelt, et vederlag.

Udformningen af vinduer er endnu et eksempel. Vinduerne i det nye byggeri er kvadratiske helruder, og hvor det går højt, er de helt store vinduer delt op i 4 mindre kvadrater, men uden nogen form for profilering af lod- og tværpост. De fleste vinduer i den oprindelige del er firerammede med sprosser. Og her er både poste og sprosser udført med en fin høvlet profil. Dertil kommer nogle hjørnebåndshængsler, som i størrelse passer fint ind i detaljeringsgraden.

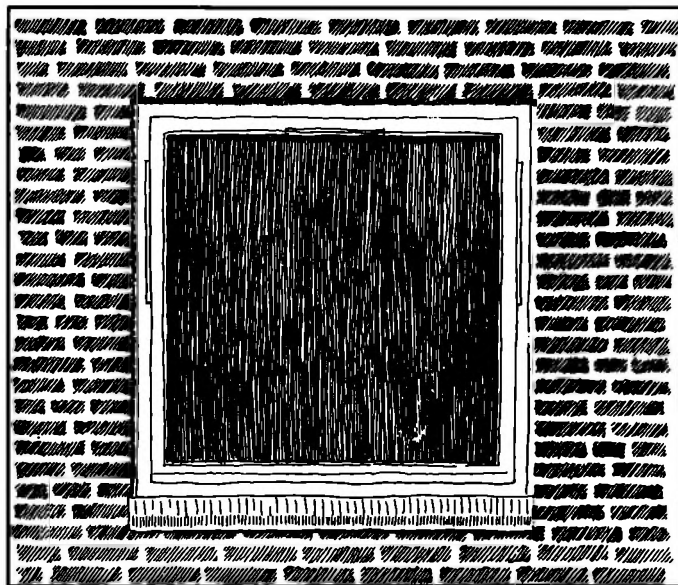
Under vinduerne sidder overalt en sålbænk af metal. De ældste udformet med små tunger ved afslutningen, hvor

Småsprosset vinduesparti fra 1914-16 med murstensstik, blænding og sålbænk.

de nye blot er et stykke bøjet metal. En stor forskel i udtryk.

De gamle døre på alderdomshjemmet er fint detaljerede fyldningsdøre, mange af dem med sprossede glasparter, og i visse tilfælde oven i købet med svungne sprosser. Håndtag og hængsler er også fint bearbejdede. De nye døre fremstår som en glat plade med et glat metal håndtag.

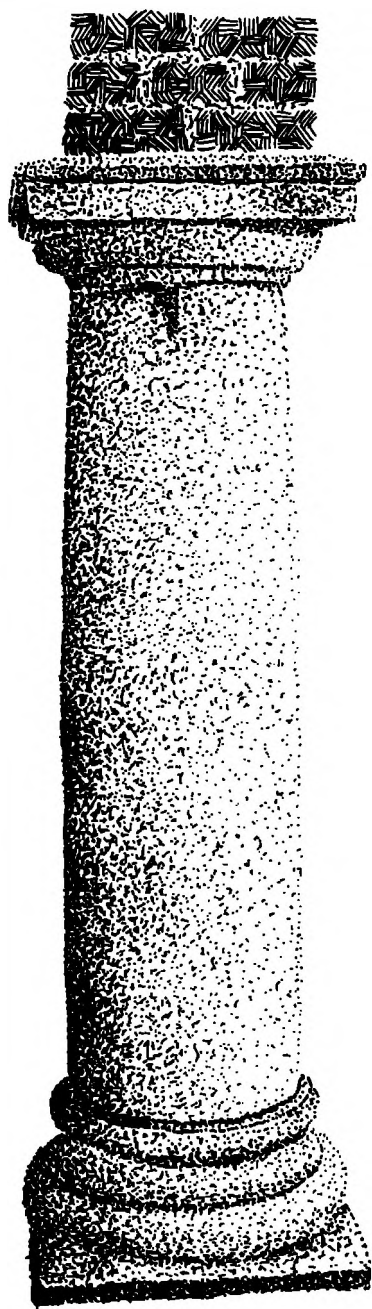
Kvadratisk vindue i 1986-bygningen.

I det foregående nævnte jeg, hvordan en gesims havde en arkitektonisk betydning før i tiden. Det er helt typisk at bemærke, at her på »Munkebo« har kun de ældre dele en gesims. Efter opfindelsen af tagrenden har brugen af gesimser været på retur. Tidemand-Dal har på sit byggeri både gesims og tagrende, så han har utvivlsomt været opmærksom på den arkitektoniske virk-

ning af gesimsen. Her skal samtidigt lyde et lille suk over, at man idag desværre har udskiftet denne zinktagrende (med en flot stofflig virkning), til en kedelig plastrende.

Alle byggeperioder i byggeriet arbejder med søjler, og her er der virkelig forskel på den detaljering, de indeholder. Der findes fra de første perioder specialdesignede granitsøjler flere ste-

der. Disse er af arkitekten gennemtegnede til mindste detalje med base, skaft, kapitel og overgangsled i naturlig størrelse. I den nye del, er søjlerne som her bærer en del af taget, blot et stykke glat rundt tømmer. De er opsat på faststøbte beslag uden markering af overgang eller afslutning.

Arkitekt J. Tidemand-Dals granitsøjle ved loggiaen på bygningens haveside.

Dyrk detaljen

Der findes mange andre detaljer på »Munkebo«, som dog bedst ses på illustrationerne; dekorative som indgangsportalene eller funktionelle som udluftningerne, der understreger den store forskel, jeg ønsker at påvise. Dertil kommer en endnu større mængde, som slet ikke er beskrevet her. Det er elementer som trapper, gelændere, farveholdning for slet ikke at tale om paneller og andet fast inventar. Altsammen noget, som ville kunne påvise yderligere forskelle, men som det vil føre for vidt at nævne her.

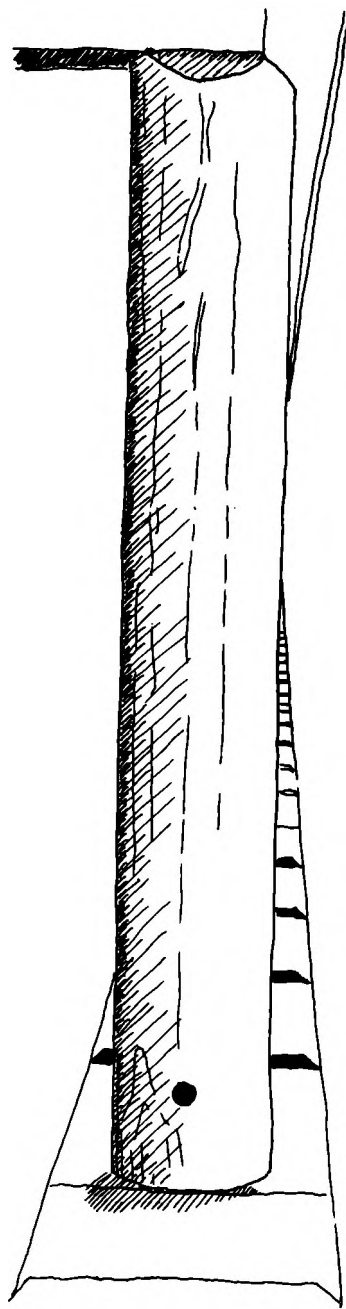
Hvis der skal være en konklusion på dette epos, må det være en opfordring til alle byens borgere, om at opleve og glæde sig over de mange detaljer en del af Næstveds bygninger endnu indeholder og værne om denne rigdom.

Dernæst en opfordring til fremtidens arkitekter, bygherrer og hvem der ellers måtte have med formgivning af byggeri at gøre, til at gøre mere ved vore huses æstetiske detaljer.

For mig at se, er mange af de nye huse blevet nøgne og kedelige at se på. Det ville være ønskeligt med en mere bevidst bearbejdning af de æstetiske detaljer ud fra de muligheder, vi har idag. Dette sagt med forbehold mod metermålsdekorationer og kopier. Det vil ikke være nogen løsning blot at kopiere tidligere anvendte, men at finde nye udtryk i nye materialer, må også være muligt. Ny arkitektur bør finde sit eget udtryk og være mere varieret, end det idag er tilfældet. Således at et samspil af æstetisk bearbejdede bygninger - både enkle og mere detaljefyldte i et ærligt og klart udtryk - kan yderligere berige vore gamle byer.

Anvendt kilde:

Bygningsregistreringens Tidemand-Dal arkiv Al-derdomshjemmet »Munkebo« Farimagssvej 54-56 Matr.nr. 59a Næstved by.

Den nye træsøjle på svalegangen mod gårdrummet.

ARKITEKT JOHAN GEORG KRETZ

Den første akademisk uddannede arkitekt i Næstved har ikke efterladt sig een eneste bygning i Næstved.

I 1833 flyttede arkitekt Johan Georg Kretz fra København til Næstved. Johan Georg Kretz blev født den 19. januar 1810 i København, hvor hans far, arkitekt Peter Johannes Kretz, arbejdede som snedkermester og maskinbygger. Efter at have gået på Kunstakademiets Ornamentalskole og Bygningsskole rejste han i 1833 til Næstved, hvor han boede og arbejdede til sin død den 14. maj 1857, - 47 år gammel.

Arkitekt Johan Georg Kretz, Næstved Tegne- og Skrivekoles første forstander og lærer 1833-1857. Billedet hænges i dag på Teknisk Skole, Næstved.

Johan Georg Kretz som tegnelærer

I 1833 blev Kretz ansat som forstander for og lærer ved den i 1832 oprettede Næstved Tegne- og Skrivekole, - forløberen for Næstved Tekniske Skole -, og dette arbejde bestred han til sin død i 1857.

Stillingen som forstander for den lille tegne- og skrivekole gav dog ikke så meget af sig, at han kunne ernære sig selv, og senere også kone og barn, hvorfor han fra 1841 tillige blev tegnelærer på Herlufsholm skole.

I folketællingen fra 18. februar 1834, hvor Kretz boede i Ringstedgade 6, tituleredes han med »arkitekt«, men vi ved faktisk ikke, hvornår han tog afgangseksamen fra Kunstakademiets Arkitektskole. Derimod ved vi, at Kretz i 1829 vandt den lille sølvmedalje og i 1833 den store sølvmedalje fra Kunstakademiets Bygningsskole, hvorfor vi går ud fra, at Johan Georg Kretz var den første uddannede arkitekt, vi kender til, som bosatte sig og arbejdede i Næstved. Først 77 år senere

kom den næste til byen, nemlig arkitekt Johannes Tidemand-Dal.

Som nævnt boede arkitekt Kretz i 1834 i Ringstedgade 6, hvor han lejede sig ind hos doktor og landphysikus Christian Ledt. I 1840 var han flyttet til Vinhusgade 10 og i 1845 boede han til leje i Købmagergade 2. I 1848 blev arkitekt Kretz gift med Marie Posselt her fra byen, og de boede i de følgende år til leje hos købmand Ravn på Axeltorv I sammen med sønnen Fredrik Emil Kretz, som blev født den 1. marts 1854.

På Tegne- og Skrivekolen underviste Kretz eleverne i elementær-, bygnings- og konstruktionstegning, samt i modellering i ler.

Ved siden af sit arbejde på skolen ledede han i en periode sangundervisningen på Asylet i Grønnegade og blev i 1851 valgt til direktør for Musikforeningen.

Johan Georg Kretz' øvrige virke

Selvom J. G. Kretz var uddannet arkitekt og kaldte sig arkitekt, kom han aldrig til at leve af at tegne bygninger. Som arkitekt er det meget lidt, vi idag kender til Kretz, og der kendes ingen bygninger i Næstved, som vi med sikkerhed kan tilskrive ham.

I årene 1835-39 var han inddraget i overvejelserne omkring den gamle Sortebrødregårds omdannelse til Ostensfeldts Stiftelse, men uden at der kom noget blivende ud af hans tegninger og forslag. Omkring 1835 lavede Kretz en tegning, som viser den daværende Sortebrødregård med vest- og nordfløjen, og det var formodentlig også Kretz, som samme år fremkom med et udkast til ombygning af dele af Sortebrødregård med henblik på indretning til stiftelse. Det var sandsynligvis ligeledes Kretz, som i 1839 kom frem med et udkast til en helt ny hovedbygning til den Ostensfeldtske Stiftelse, men forslaget blev ikke realiseret. ¹⁾

At arkitekt Kretz allerede et par år efter sin ankomst til Næstved blev så stærkt engageret i arbejdet med, og overvejelserne over, Sortebrødregård kan skyldes, at pastor Thomsen, der som stifter af Næstved Tegne- og skrivekole havde ansat Kretz som forstander og lærer, også sad i Direktionen for den Ostensfeldtske Stiftelse.

I 1838 blev Kretz engageret af Næstved havnevæsen til at udarbejde et kort over den del af Longshaugen ved Karrebæksminde, som kunne bebygges. Denne tegning er dog ikke bevaret. ²⁾ 9 år senere, i 1847, benyttede Næstved by igen Kretz som arkitekt, idet byen lod ham tegne en ny port til erstatning for den gamle Østerport i Østergade, men da byen ikke alene ville betale for en ny port til toldvæsenet, blev den aldrig opført. ³⁾ Få år senere blev byens 4 porte i øvrigt revet ned.

I Kunstakademiets samling af arkitekturtegning ligger 65 skoletegninger af Kretz fra perioden 1820-1833, men derudover ligger der en tegning af Kretz fra 1837, som omfatter grundplaner og facader til en bygning på hjørnet af Østergade og Riddergade, men heller ikke denne bygning blev opført. ⁴⁾

Mens Kretz arbejdede som tegnelærer ved Herlufsholm Skole, blev han inddraget i arbejdet med nogle om- og tilbygninger på skolen, men disse lader sig ikke præcist efterspore idag. ⁵⁾ Af arbejder udenfor Næstved har vi kend-

skab til, at Kretz i slutningen af 1830'erne tegnede udbygninger og ringmur til ting- og arresthuset i Store Heddinge.⁶⁾

Som arkitekt efterlod Kretz sig ikke nogle blivende bygninger i Næstved, hvorfor vi idag ikke har mulighed for at vurdere ham som arkitekt. I hvilket omfang, Kretz har givet sig af med at tegne bygninger til private eller andre, ved vi ikke, men den kendsgerning, at der blev bygget meget lidt i Næstved i 1830'erne og starten af 1840'erne, er en væsentlig forklaring bag det forhold, at han og hans familie nærmest hutlede sig igennem tilværelsen alene på hans arbejde som tegnelærer.

Mens Kretz således ikke huskes som arkitekt, huskes han derimod som forstander for Tegne- og skriveskolen og som lærer ved samme.

Derudover har Kretz som tegner efterladt sig en mindre arv her i Næstved, idet der eksisterer en lille akvarel malet af Kretz i 1848. Akvarellen forestiller Kompagnistræde, set fra Købmagergade ned mod åen med Kompagnihuset liggende på venstre hånd.⁷⁾ Kretz har formodentlig malet denne lille akvarel, mens han boede til leje i Købmagergade 2. Ligeledes eksisterer der en akvarel af Næstved, set fra Store Mølle, fra o. 1830, - 4 år før Kretz flyttede permanent til Næstved.⁸⁾

Kompagnistræde. Akvarel af J. G. Kretz, udført i 1848, mens J. G. Kretz boede til leje i Købmagergade 2. Tegningen måler 15 x 12 cm. (NÆM TP: 63,84).

Næstelsø præstegård

Endelig ligger der en lille smuk opmålingstegning fra 1841, signeret af Kretz, men uden angivelse af stedet. Tegningen viser grundplan og facade af et stuehus, som Næstved Museum har anset tilhørende en præstegård, da det bl.a. indeholdt et studereværelse. Ved gennemgangen af arkitekt J. Tide-
mand-Dals byggesagsarkiv stødte vi

under en sag om Næstelsø præstegård på en kopi af denne opmålingstegning, og en sammenligning af materialet over præstegården viste, at Kretz' opmålingstegning fra 1841 kun kunne være over Næstelsø præstegård, og at den var lavet i forbindelse med en ombygning pågældende år.

Hermed har vi også fundet en linie mellem den første uddannede arkitekt i Næstved, som dog ikke kom til at leve af denne metier, Johan Georg Kretz, og den første uddannede arkitekt, som gennem et langt liv lagde navn til en række bygninger i og omkring Næstved, nemlig arkitekt Johannes Tide-
mand-Dal.

Dog kan vi stadig håbe på, at vi en dag finder vidnesbyrd, som kan fastslå arkitekt Johan Georg Kretz som den arkitektoniske og kunstneriske bagmand bag endnu eksisterende bygninger i Næstved.

Kilder og noter:

Johan Georg Kretz er omtalt i Weilbachs Kunsterleksikon, bd. 11, s. 173, Kbh. 1949.

Hans virke ved Tegne- og skriveskolen i Næstved er beskrevet af O. Olsen i: Håndværkerundervisnings historie i Næstved, Kbh. 1932. Jubilæumsskrift for Næstved Tekniske Skole 1832-1952.

¹⁾ Henrik Nyrop-Christensen: Sortebrødregård, i Årbog for Historisk Samfund for Præstø Amt, s. 7-48, 1978-79.

²⁾ F. Michelsen: Da Banen kom til byen, s. 45 i Årbog for historisk Samfund for Præstø Amt, 1985.

³⁾ Omtalt af Rasmus Nielsen i Næstved Avis, d. 02.10. 1948, s. 4, dog uden kildeangivelse.

⁴⁾ Samlingen af arkitekttegninger. Kunstakademiet Bibliotek. A 8761.

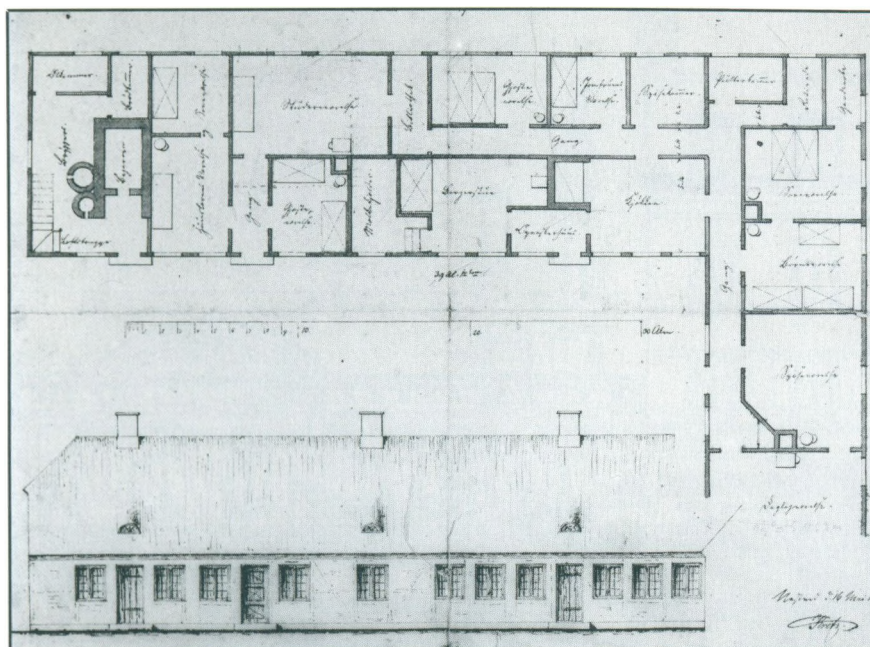
⁵⁾ H. Finsen og S. T. Achen: Herlufsholm i 400 år - en række billeder, s. 52. Kbh. 1965.

⁶⁾ Hvem byggede hvad?, bd. 2, s. 263. Kbh. 1969.

⁷⁾ Museumsnummer TP 63:84.

⁸⁾ Gengivet i O. Olsen: Håndværkerundervisnings historie i Næstved.

⁹⁾ Museumsnummer NÆM 85:396.

Opmålingstegning af stuehuset til Næstelsø præstegård. Tegningen er udført i Næstved den 16. maj 1841 af J. G. Kretz. Tegningen måler 32,5 x 24,5 cm. (NÆM 85:396).

JERNBANEGADE 2-6

Et gadestrøg fra før verden gik af lave

Facaderne på Jernbanegade 2-6 fra før Verden gik af lave. Udtegnet på grundlag af gamle fotografier.

- og så idag

Facaderne på Jernbanegade 2-6 i 1986. Udtegnet på grundlag af nye fotografier.

FARVERGADE 2 - ET GANSKE ALMINDELIGT HUS

Torsdag den 19. april 1742 gik Anna Jespersdatter om eftermiddagen rundt i sit hus i Lille Brogade. Det havde været en mærkelig omtumlet dag, som havde sat en masse tanker i gang hos hende. Hendes kære mand, Hans Svendsen, var netop død, og hun var nu alene med Svend på 12 år, Michael på 9 år, Johanne på 3½ år og så den lille, som hun bar rundt på i maven. Hvordan skulle det egentlig gå med dem?

Anna havde levet sammen med Hans Svendsen siden den 25. oktober 1725, da de var blevet lovformeligt gift i Sanct Peders Kirke, og i 1726 havde de købt de to syvfags huse i Lille Brogade. Det havde været 17 gode år, selvom

det ikke altid havde været lige let, men de havde da klaret dagen og vejen.

Netop den dag havde Niels Bang og Magnus Bark været i huset for at registrere al indboet og bygningerne, så boet kunne gøres op. Rådmand Klingberg og byskriver Peter Knøtter havde også været der sammen med hendes laugsværge, skrædder Kield Johansen. De havde vurderet huset og al løsøret til godt 187 rigsdaler, men hvor meget ville der være tilbage, når hendes mands begravelse var betalt og brønden skulle også repareres - og hvordan skulle hun få forsøret sine 3 børn og så den lille ufødte?

Denne lille historie om Anna Jespersdatter og hendes bekymringer hin aprildag i 1742 er delvis fri fantasi, men de faktiske oplysninger er reelle nok og er hentet fra skiftet efter Hans Svendsen og andre skriftlige kilder. Historien viser, hvor mange oplysninger man kan trække ud af kilderne, og i det følgende vil vi belyse historien om huset og dets beboere i Lille Brogade gennem et par hundrede år.

Farvergade 2 idag

På hjørnet af Sct. Peders Kirkeplads og Farvergade, som tidligere hed Lille Brogade, ligger idag på matr. nr. 187 et toetagers hus, som blev opført i begyndelsen af dette århundrede efter tegningen af tømrermester Chr. P. Jespersen. Dette hjørnehus adskiller sig ikke fra så mange andre bygninger i Næstved fra den tid, og det falder fint ind i omgivelserne ved Sct. Peders Kirkeplads med sine røde teglstensmure.

Den nuværende hjørneejendom blev opført, efter at man havde nedrevet et fjorten fags bindingsværkshus mod Farvergade og en fem fags længe med port mod Sct. Peders Kirkeplads.

Farvergade 2 tidligere

I 1682 bestod ejendommen på grunden ifølge Næstved Bys Grundtaksation af to selvstændige huse på hver syv fag mod Lille Brogade, hvoraf det østligste med gavlen mod Sct. Peders Kirkeplads var på to etager, eller to loft højt. Disse to huse var ejet af henholdsvis

Jacob Wedsel Wefeur og Niels Bundtmager. Husene var lerklinede og teglhængte.

I tiden mellem 1682 og 1736 mistede det østlige toetagers hus den øverste etage, hvilket var et udbredt fænomen i den tid. Vi har kendskab til flere bygninger, som i tiden efter 1682 mistede førstesalen, enten ved ombygning eller ved nybygning.

Farvergade ca. 1910. Farvergade 2 ses på venstre side af gaden, nærmest Boderne. Bygningen husede i knap 100 år et feldberederi. (NÆM TP: 67,73).

Da Hans Svendsen i 1726 købte ejendommen ved auktion, blev den betegnet som to boliger, og i brandtaksationen fra 1736 opregnedes Hans Svendsens ejendom som to huse på hver 7 fag mod Lille Brogade, men i skiftet efter Hans Svendsen fra 1742 blev ejendommen betegnet som eet hus på fjorten fag med en lude eller tilbygning på 7 fag.

Handskemager Peder Nielsen, som blev gift med Hans Svendsens enke Anna Jespersdatter, nedrev i midten af 1760'erne de syv østligste fag og opførte et nyt hus med en sidelænge på fem fag mod Sct. Peders Kirkeplads, som dengang hed Katekismusstræde, hvilket peger mod, at huset ikke blev genopført fra grunden i forbindelse med den tidligere fjernelse af øverste loft, eller førstesalen.

Den næste større ombygning fandt sted i løbet af 1780'erne, hvor de syv andre fag med luden blev om- eller nybygget til een bygning af samme dybde som det tidligere hus med lude. I 1791 har der således ikke været meget - om noget overhovedet - tilbage af de to huse, der blev beskrevet og takseret i 1682. Derimod fandt der ikke gennemgribende ombygninger sted i perioden fra 1791 og til huset blev revet ned i begyndelsen af dette århundrede i for-

bindelse med opførelsen af den nuværende hjørneejendom.

Husets indretning

Da vi ikke har nogen tegning af det gamle hus, kan vi ikke præcist vide, hvordan det har været indrettet, men i skifterne fremgår hvilke rum, der har været i huset.

Rummene i huset i 1742:

dagligstue
forstue
kammer med forstue
køkken
spisekammer
rytterkammer
loft

og i 1768:

dagligstue
forstue
stue ved forstue
køkken
spisekammer
svendekammer
loft
bryggers
rullekammer
berederstue
stald

I 1768 var der således flere rum i bygningerne end i 1742, hvilket hænger sammen med den omtalte sidelænge på

fem fag mod Sct. Peders Kirkeplads, som jo blev opført omkring 1767.

Forstuen må have haft dør ud til en trappe til Farvergade, og om køkkenet ved vi, at det har ligget i luden på bagsiden af den vestlige ende af bygningen, hvor der var skorsten, og hvor også spisekammeret må have ligget.

Familien har sovet i dagligstuen og i kammeret, som begge var udstyret med himmelsenge med omhæng. Soveværelset, som et selvstændigt rum, var endnu ikke blevet almindeligt.

Både Hans Svendsen og Peder Nielsen har selv brændt deres brændevin, da køkkenet var forsynet med en kobberbrændevinskedel med hat, piber og svaletønde. Derimod har ingen af dem brugt tid på at læse, da bøger ikke forekommer i skifterne. De har i hvert fald ikke ejet bøger.

Peder Nielsen har udøvet sit håndværk i berederstuen, hvori hans handskemagerværktøj befandt sig sammen med bl.a. 20 beredte skind, som var i arbejde. Derudover opbevarede handskemageren et stort antal beredte og rå skind på loftet. I 1753 havde Peder Nielsen to drenge ansat, men om det var som lærlinge ved vi ikke, kun at de har boet i huset sammen med handskemageren og hans familie.

Stalden, som i 1768 var forholdsvis ny, var tom den 3. september 1768, da vurderingsmændene besigtigede den, men enken gjorde opmærksom på, at

familiens tre køer var i marken. Hvor længe der blev holdt husdyr i Farvergade 2 er uvist, men i 1867 betegnedes sidebygningen stadig som stald.

Familieforhold i ejendommen

Da Hans Svendsen, som erhvervede ejendommen ved auktion den 14. december 1726, døde i 1742, blev der foretaget en skifteregistrering, og i det endelige skifte fra 1744 fremgår det, at han har været gift med Anna Jespersdatter, med hvem han havde fire børn, nemlig Svend Hansen, Michael Hansen, Johanne Hansdatter og Maren Hansdatter. Maren var, som før nævnt, endnu ikke født, da Hans Svendsen døde.

Enken og de fire børn fik til deling 187 rigsdaler, 3 mark og 5 skilling, hvoraf enken fik halvdelen, mens den anden halvdel blev delt mellem børnene, dog således at drengene fik dobbelt så meget som pigerne. Ved skifteforretningens afslutning den 8. oktober forlangte enken en del af sin arv overført til de to døtre, hvorved deres arvedel blev af samme størrelse som sønnernes. Enken forlangte således, at den sædvanlige praksis med en fædrene arv på det dobbelte til sønnerne blev omgået til fordel for en ligeberettigelse mellem sønner og døtre ved arvedelingen.

Børnenes arv blev stående som en prioritet i ejendommen, indtil de nåede skelsår og alder, dog uden rente, mod at enken forsynede børnene »... med nødtørftig Føde og Klæde til de opnår den Alder, at de kan hos Fremmede fortjene deres Ophold«.

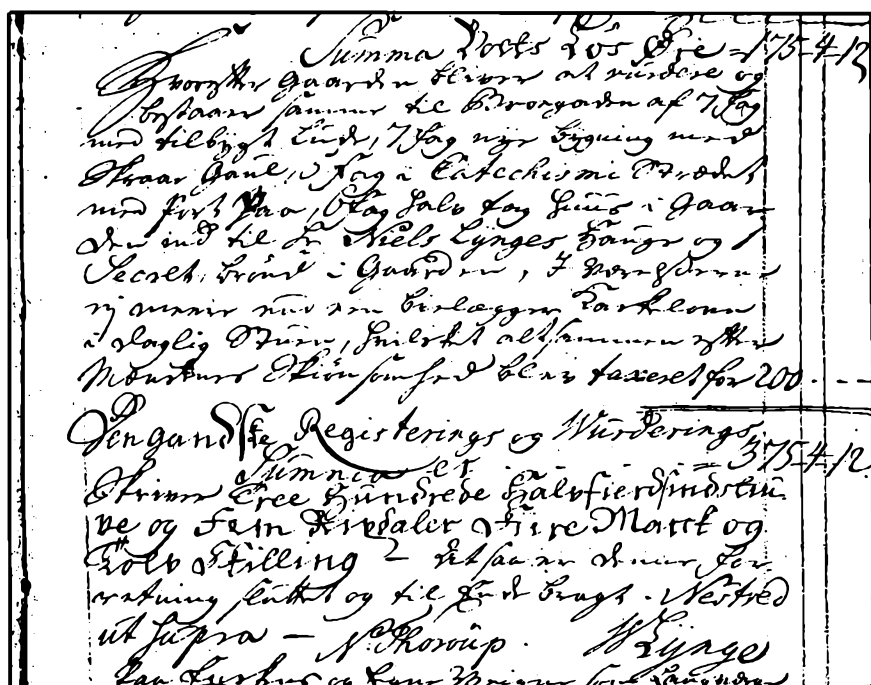
Den næste ejer af ejendommen, handskemager Peder Nielsen, døde den 3. september 1768, og af skiftet efter ham fremgår, at arven skulle deles mellem hans efterladte enke Anna Jespersdatter og mandens slægtninge, som man dog ikke kendte.

Ved at sammenholde de to skifter efter henholdsvis Hans Svendsen og Peder Nielsen ser vi, at Anna Jespersdatter på et tidspunkt har giftet sig igen - og denne gang med handskemager Peder Nielsen, som dermed blev stedfar til Anna Jespersdatters og Hans Svendsens børn.

Ved skifterettens opgørelse efter Peder Nielsens død af afdødes gæld, fremkom bl.a. følgende poster:

»Overformynderen anmeldte dernæst at den sal. Mands Steddatter Maren Hansdatter, som er her i Stervboet - dødsboet -, havde hendes fædrende Arv efter sluttede Skifte af 8. Oktober 1744 tilgode i Stervboet 17 Rigsdaler, 4 mark, 4 1/2 Skilling«.

Dernæst anmeldte den afdødes stedson Svend Hansen, møller af Bechs Mølle på Gisselfeld, at have 322 rigsdaler

Udsnit af skifte efter handskemager Peder Nielsen, død den 3. september 1768. Udsnittet indeholder vurderingsmændenes beskrivelse og taksation af Peder Nielsens ejendom i Lille Brogade.

ler til gode for leverede kornvarer og lånte penge. Steddatteren Marens Hansdatter tilkendegav, at hun havde rente og løn til gode, eftersom »...hun stedse havde gjort tjeneste som Pige i Huset«, men på grund af kærlighed til sin gamle moder, og fordi der ikke var noget at arve, frafaldt hun dette krav, ligesom stedsønnen Svend Hansen frafaldt sit krav på 322 rigsdaler.

Efter Anna Jespersdatters død blev ejendommen overtaget af sønnen Svend Hansen, som i midten af 1780'erne solgte ejendommen til feldbereder Johan Hendrich Galle.

Ejere og erhverv i 1800-årene

Ejendommen Farvergade 2 var således i Anna Jespersdatters families eje fra 1726 til midten af 1780'erne, og i de efterfølgende knap 100 år var ejen-

dommen i familien Galles og familien Hermansens eje. Familierne Galle og Hermansen drev begge feldberederi, hvilket er en form for garveri, men med anvendelse af fedtstoffer i modsætning til garverne, eller loggarverne, der anvendte egebark ved tilberedningen af skind.

Efter feldbereder Johan Hendrich Galles død i 1808 overgik ejendommen og feldberederiet til sønnen Hans Hendrik Galle, der døde allerede som 37-årig i 1811. Fra 1811 til 1814 blev feldberederiet drevet af den gamle Galles enke, Anna Christiane Hjort, hvorefter det blev videreført af svigersønnen Hans Peter Hermansen fra 1814 til 1862. Derefter blev det overtaget af dennes søn, Johan Heinrich Buchardt Hermansen, som videreførte ejendommen og virksomheden til ind i 1870'erne.

Hovederhvervet i denne ejendom har gennem flere generationer været knyttet til forarbejdning og behandling af skind og læder. Allerede i 1682 boede Niels Bundtmager, hvis navn antyder, at han faktisk var bundtmager, i de syv vestligste fag af ejendommen, og fra 1753 ved vi med sikkerhed, at handskemager Peder Nielsen boede og arbejdede i ejendommen, og fra midten af 1780'erne til midten af 1870'erne husede ejendom, men et feldberederi.

Farvergade 2 - et ganske almindeligt hus

Ved at sammenholde oplysninger fra så mange forskellige kilder som muligt tegner der sig efterhånden et ret detaljeret billede af en enkelt ejendoms udvikling og af de mennesker, der gennem tiderne har levet i huset. Farvergade 2 er blot et eksempel på hvad kilderne kan fortælle, og i princippet ville det være muligt at lave tilsvarende undersøgelser for hver enkelt ejendom i byen. For nogle ejendomme er materialet fyldigere end ved Farvergade 2 og for andre mere magert, men det er gennem kilderne også muligt at belyse mere almindelige menneskers liv, selvom vi fra denne hovedpart af befolkningen ikke har bevaret direkte beretninger nedskrevet af dem selv, hvilket kan være tilfældet med mere kendte personligheder.

Kilderne er derved med til at give oplysninger om bygninger »kød og blod« og fortæller samtidig, hvordan der i alle husene har udsprunget sig et liv, som er en del af vores kulturhistorie og som er en del af det erfaringsgrundlag, vores nutidige samfund bygger på. Selv det mest uanseelige hus kan have været rammen om et - set med vore dages øjne - spændende og rigt liv.

Utrykte kilder:

Kirkebogen for Sct. Peders Kirke, Næstved.
Næstved Byens Grundtaksation 1682.
Brandtaksationer 1736, 1761, 1781, 1791, 1801, 1810, 1827, 1867.
Folketællinger 1753, 1787, 1801, 1834, 1840, 1845, 1850, 1855, 1860, 1870.
Næstved Bys skrifteprotokoller 1687-1786.
Justitsprotokoller 1722-1734, Næstved by.

Litteratur:

Chr. Hermansen: Fra et gammelt feldberederhjem i Næstved i Årbog for Historisk samfund for Præstø Amt 1931, s. 80-95.

BEBOERNE I EJENDOMMEN 1753-1860

FAMILIEN

1753

1787

1801

1834

1840

1845

1850

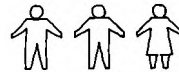
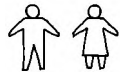

1855

1860

TJENESTEFOLK

LEJERE

MIDDELALDERLIGE TRÆHUSE I NÆSTVED

- en oversigt.

Byen idag er hård: teglsten, granit, sandsten og beton - stenbroen er ligefrem blevet synonym for byen.

Det er en forholdsvis ny måde at indrette byen på, og ikke nødvendigvis den endegyldige.

Når udviklingen har gjort byen hård, er det primært af to grunde: hensynet til brandsikkerheden og hensynet til slidstyrken.

Vinhusgade 6 - gennemskåret model af grubehus fra o. 1000.

For 300 år siden bestod Næstved næsten udelukkende af træbaserede bindingsværkshuse. Husenes forsider mod gader og pladser var ofte udmurede med teglsten, medens bagsiderne var lerklinede. I 1682 var alle teglhængte.

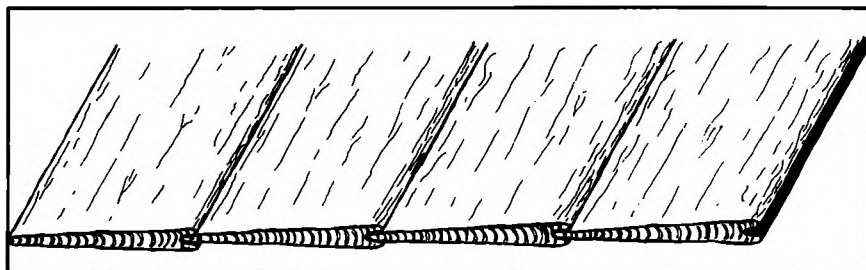
De gamle, brandfarlige stråtage, som i de tætte byer var at ligne med tidsindstillede bomber, var overalt i Næstved erstattet med tegltage.

Bortset fra 3-4 huse er alle disse bindingsværksbygninger fra 1600-årene borte og erstattet af grundmurede huse fra 17-, 18- og 1900-årene.

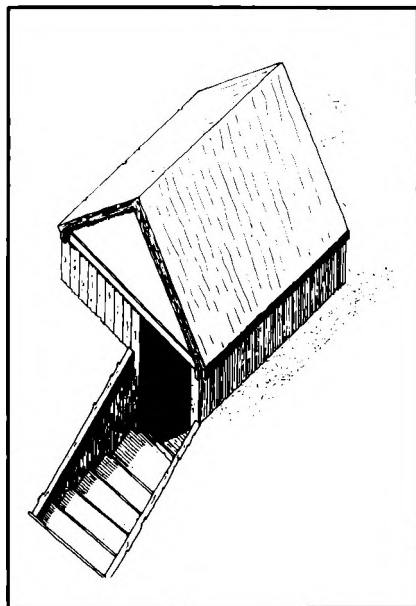
Fra middelalderen, perioden fra

Riddergade 10

Fra Riddergade 10 kender vi et lignende, men mere avanceret grubehus. En træindklædt trappe førte ned til husets hovedrum, som var belagt med gulvbrædder. Væggene bestod også her af lodretstillede planker uden stolper, hverken i hjørnerne eller midt for gavlene. Vægplankerne havde kileformede tværsnit med not i den brede kant til optagelse af næste plankes smalle kant eller fer. Også her må vi forestille os, at vægplankerne har været holdt på plads af en topremskonstruktion, som har båret spærfagene.

Vægplanker af eg, tværsnit.

Riddergade 10 - rekonstruktion af grubehus fra 1200-årene.

1000-årene til 1500-årene, hvor Næstved fandt sine rammer som købstad, har vi slet ingen træbaserede huse tilbage. Vi kender dog til nogle få eksempler, enten fra opmålinger og fotografier eller fra udgravninger. Det følgende er en gennemgang af de 6 bedst bevarede af disse huse.

Vinhusgade 6

Fra Vinhusgade 6 har vi en del af grundplanen fra et lille grubehus med vægge af lodretstillede planker og ildsted midt på lergulvet. Huset, som har målt godt 2 x ca. 4 m, er fra tiden omkring 1000.

Det adskiller sig fra jernalderens klassiske grubehus ved at mangle tagbærende stolper midt for gavlene. Vi må derfor forestille os, at huset har haft en toprem, som har holdt vægplankerne og båret et antal spærfag. (NÆM 83:100)

Huset har målt ca. 3,25 m x 3,25 m i grundmål. Det kan have haft hjørneildsted, men intet sikkert kan siges herom. Huset er fra 1200-årene. (NÆM 80:100).

Farvergade 3

Fra Farvergade 3 kendes husrester, som rimeligvis stammer fra en stavværksbygning, hvis væg bestod af jordgravede stolper med taphuller til fodremme med lodretstillede vægplanker. En vægplanke-ende er bevaret. Den er af egetræ og har kileformet tværsnit med not i den brede kant, ganske som vi kender det fra de jordgravede planker i Riddergade 10. Bygningen i Farvergade 3 må dateres til 12- eller 1300-årene. (NÆM 63:1238).

Ringstedgade 4

I Ringstedgade 4 har Næstved Museum undersøgt tomten af et fire fags bindingsværkshus fra 1300-årene. Huset

har målt 6 x mindst 4 m i grundmål. Bindingsværkets stolper stod direkte på stolpesten, og mellem stolperne lå nederst fodstykker på mindre syldsten og formentlig højere oppe løsholter. Husets vægtavl var lerklinede på vidjeflet. Huset har haft mindst ét lille vindue med glastruer i blysprosser. Taget var tækket med strå.

Huset var delt i to lige store rum, hvoraf det ene havde faste, sandfyldte vægbænke med en dybde på 50-60 cm.

Kun en del af huset er udgravet, og vi kender derfor ikke ildstedet eller ovnen. Ilden har dog været her, og det gik galt en dag kort før år 1400, så galt, at huset brændte ned til grunden.

De genstande, som blev fundet i brandtomten, viser, at beboerne var ganske velstillede: flere bronzesager viser spor af forgyldning, og der var en armbrøst og seletøj med dekorative bronzebeslag i huset. En mønt fra Wismar, slået 1379-87, fundet på plankegulvet, viser, hvornår branden tidligst kan være indtruffet. (NÆM 81:300).

Riddergade 5

I Riddergade 5 er der bevaret dele af et tretten fags bindingsværkshus fra begyndelsen af 1500-årene, nemlig det såkaldte Apostelhus. Huset var oprindeligt i 2 etager med udkraget 1. sal, båret af 13 knægte med billeder af Jesus og de 12 apostle, - deraf navnet.

Knægtene er de eneste originale dele af huset, som faktisk forsvandt ved en såkaldt restaurering i 1880'erne, hvor man i realiteten fremstillede en kopi af huset og skaffede sig af med det gamle bygningstømmer.

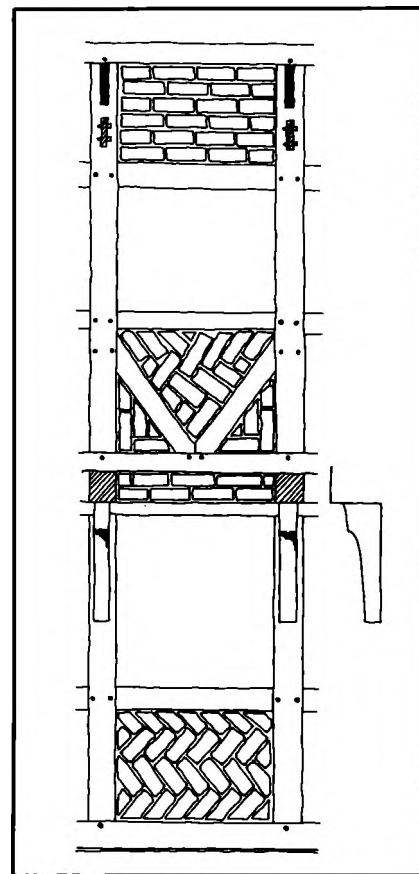
Apostelhuset har sandsynligvis haft en magasinfunktion, medens ejendommens beboelseshuse lå inde på grunden som sidehuse. Således var det almindelige skema for tidens bygårde. Forhuset ud mod gaden var tillukket, kun forsynet med læsseluger og den store port, som førte ind til gårdspladsen, og som kunne lukkes forsvarligt med solide portfløje. Porten, som fyldte 2 fag, var anbragt 4 fag fra norden. (NÆM 62:170).

Apostelhuset mistede sin 1. sal i 1700-årene - som så mange andre bindingsværksbygninger på den tid. Tiderne var hårde, man havde ikke ældre tiders pladsbehov og ikke råd til at vedligeholde ubenyttede bygningsarealer, så man skar overetagerne væk og benyttede det bedste tømmer til reparation af det resterende. Man har forsøgsvis, på grund af knægtenes billeder, tolket Apostelhuset som gildehus for Kristi Legemsgildet i Næstved. Intet sikkert kan dog siges i den sag.

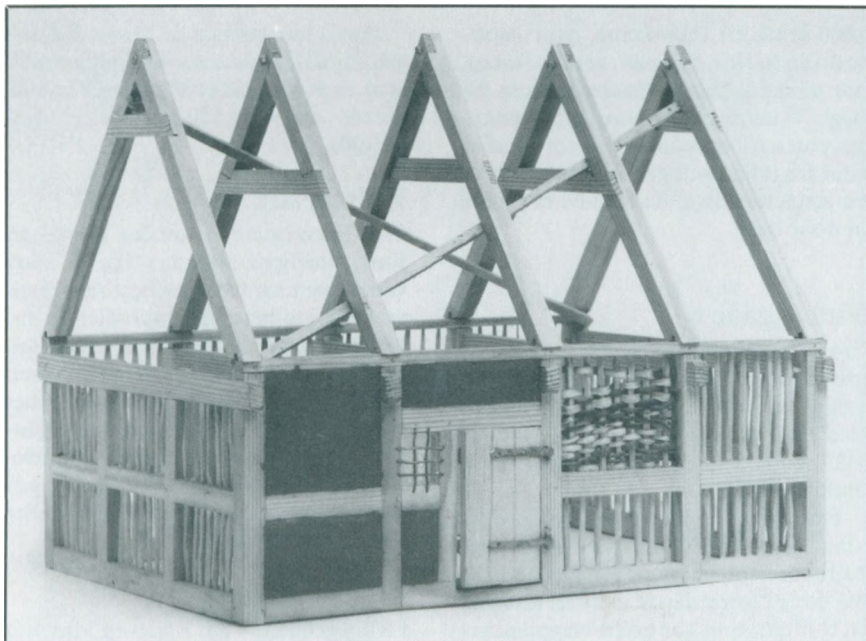
Kirkestræde 1

Endelig findes der en opmåling af et elleve fags bindingsværkshus i Kirkestræde 1, som efter knægtene at dømme

kan være opført ved midten af 1500-årene. Huset omtales i 1682 som »gammelt«. Det blev opmålt i 1899 i forbindelse med nedrivningen. Huset var i to etager med 1. sal udkraget på knægte over Kirkestræde. Knægtene var meget lange og svungne, hvilket giver holdpunkt for dateringen. En port lå i husets to nordre fag. (NÆM 5801).

Kirkestræde 1 - opmåling af fag i bindingsværk fra 1500-årene, v. Nationalmuseet.

Ringstedgade 4 - model af bindingsværkshus fra 1300-årene.

Disse seks træbaserede bygninger må indtil videre repræsentere de hundredevis af træbygninger, som rummede livet i Næstved i middelalderen.

Fra yngre jernalder har vi endnu ingen hustomter, selvom vi ved, at de er der, eftersom vi kender kulturlag fra den bebyggelse, som skulle udvikle sig til Næstved.

Vi håber, at kommende undersøgelser må kaste mere lys over de træbaserede huse, som uden sammenligning var den normale byggeskik i Næstved i mere end 1000 år.

Palle Birk Hansen
museumsleder

ØSTERGADE - EN INDFALDSVEJ

Østergade har været, og er stadig, en af Næstveds vigtigste forbindelser med sit opland.

Kort over Næstved fra 1822, hvor man bl.a. kan se byens indfaldsveje med byporte og konsumtionsboder. Man ser ligeledes Østergades afgrænsning mellem Sandbjerget mod øst og Sortebrødregård mod vest.

Det efterfølgende er en beskrivelse af denne gade, som den så ud i 1801. Østergade er valgt, fordi det er en af de gader, der gennem tiderne har spillet en vigtig rolle i byens hverdag. I 1801 var der sammenfald mellem brandtaksation og folketælling, hvilket giver mulighed for at se både, hvilke bygninger der var, og hvem der boede i dem.

Indfaldsvejen

Før man anlagde Havnegade, var Østergade den eneste adgangsvej til Næstved fra områderne syd og øst for byen. Østergade havde da også en af de fire byporte, der dengang gav adgang til købstaden Næstved. De tre andre byporte lå i Ringstedgade, Møllegade, og ved Storebro. Derudover var der et toldsted ved havnen. Ved disse steder skulle bønder og købmænd betale told af de varer, som de førte ind i købstaden.

På indfaldsvejene, umiddelbart bag byportene, lå altid en eller flere købmændsgårde, hvor bønderne kunne sælge deres korn, og istedet købe de varer, de selv skulle have med hjem.

Denne placering af købmændsgårdene var hensigtsmæssig af flere grunde. Dels havde købmændene interesse i at få fat på bønderne så tidligt som muligt, dels krævede købmændsgårdene temmelig meget plads, og den kunne være både svær og bekostelig at skaffe sig inde i bymidten. Derudover slap man for en hel del trafik i byens gader, når bønderne kunne stille hest og vogn i købmændsgårdene udenfor byens centrum.

Østergades købmændsgårde har dog ikke kunnet opsuge al den trafik, der har været fra Næstveds store syd- og østlige opland, hvorfor der har været en livlig gennemgående trafik i gaden, til og fra Axeltorvet og Kødtorvet.

Østergades bygninger i 1801

- én etage, bindingsværk, og tegltag

Sådan var Østergades bygninger i 1801. Tegltaget var lovpligtigt af hensyn til brandsikkerheden, og hvad højden angår, var der i 1801 kun tre bygninger på 2 etager. Den samling bygninger, der lå på én grund, kaldtes en »gård«. Gårdene var opbygget med en længe til gaden, og bag denne lå som regel to sidelængder, samt ofte en baglænge. Derudover havde mange gårde et antal små tilbygninger, der var vokset frem, efterhånden som behovet havde meldt sig.

Østergade havde i 1801 26 sådanne gårde, med ialt 29 gadelængder. De enkelte gadelængder var forholdsvis korte, gennemsnitligt 9 fag, hvilket svarer til ca. 12,5 meter, dog varierende fra 6 til 19 fag.

Det billede der tegner sig af Østergade i 1801, er en gade med lave bindingsværkshuse på begge sider. Der er en blanding af lange og korte huse, bag hvilke der ligger store og små gårde, med beboelse, værksteder, handel, pakhuse og haver ned mod Sortebrødregård og op mod Sandbjerget.

Beboelse til gaden; stald, værksted eller pakhus i gården

Udover at gårdene var ens med hensyn til byggemåde, var der også lighed i den måde, de var indrettet på. Alle gadelængder var indrettet til »værelser« d.v.s. beboelsesrum. Kun ét sted nævnes en gadelænge, der var indrettet til »værelser og krambod« (butik). Af sidelængderne var den ene oftest indrettet til køkken, kamre, og bryghus, mens den anden som regel var indrettet til grovere formål, såsom værksted, stald, eller pakhus. Eventuelle baglængder udnyttedes ligeledes til grovere formål. Dog var der som regel kamre i alle længer, hvor de ansatte har boet. De mange tilbyggede småhuse udnyttedes til lokum, hønsehus, svinesti og brændeskur.

Ejendommens værdi - stor spredning

Selvom Østergade i 1801 var meget ensartet med hensyn til byggemåde og udnyttelsesmønster, varierede gårdene på flere andre områder. Som sagt varierede gadelængderne fra 6 til 19 fag i længden, men også rent værdi- og kvalitetsmæssigt var der en stor spredning.

Således spændte de enkelte gårdes værdi i brandtaksationen fra 200 til 5.780 Rigsdaler. Denne spredning skyldtes dels antallet af bygninger og dels de enkelte bygningers størrelse og kvalitet, som selvfølgelig påvirkede taksationsværdien. Østergades gadelængder spændte, i værdi pr. fag fra 30 Rd. til en enkelt på hele 200 Rd. pr. fag. Østergades gårde lå i 1801 ikke efter nogen entydig orden, hvorefter man kunne sige at der var en »fin« og en »fattig« ende af gaden. Der var dog en tendens til, at gårdene omkring gadens midte var større og dyrere end gennemsnittet. Hvis man derimod ser på de enkelte bygningers værdi pr. fag, var gode og dårlige bygninger jævnt fordelt på begge sider i gadens fulde længde.

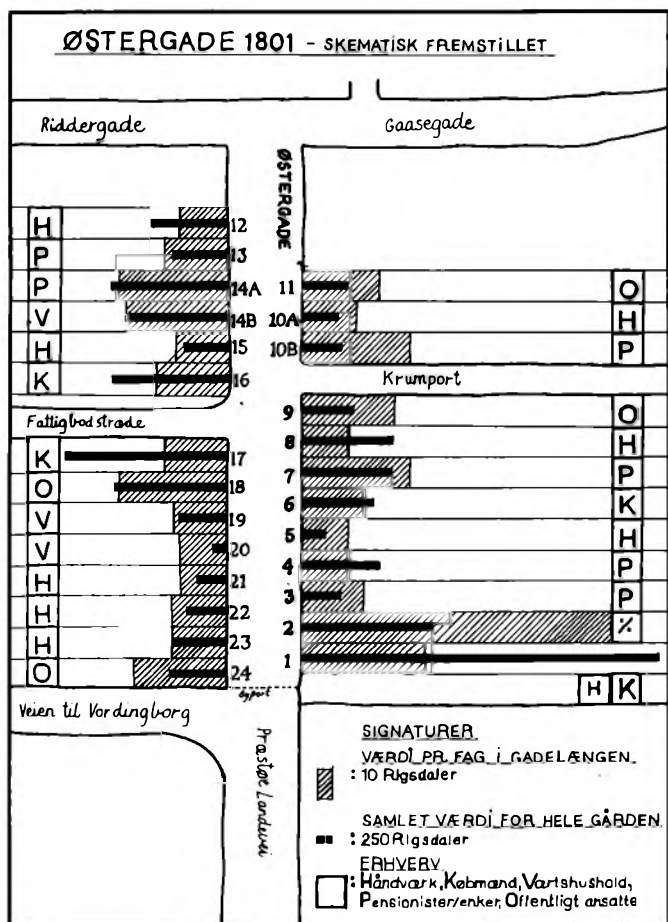
Beboere

Antallet af beboere i Østergade den 1. februar 1801 var 182. Ud af disse havde 97 opgivet en næringsvej til folketællingsmændene. De resterende 85 personer var hustruer, børn, plejebørn, samt mødre og svigermødre til husfædrene. Denne fordeling mellem forsørgerne og forsørgede var ikke usædvanlig for den tids Næstved.

De erhvervsløse selvforsørgere - en doven overklasse?

Næstved havde på den tid ry for at være et godt sted at slå sig ned, hvis man ville trække sig tilbage i ro og mag. Ikke alene havde byen naturskønne omgivelser, men det var også en by, der ikke, som andre byer, var præget af stress og jag. Derudover havde byen et rigt og blomstrende kulturliv.

I 1801 boede der i Østergade 5 enker med egen husholdning, samt et ægtepar, der levede »af deres midler«. Skønt de var forsørgerne, havde ingen af de ovennævnte opgivet noget erhverv, og ingen af dem var på fattighjælp. Da gårdene de ejede, eller lejede, i værdi lå over gennemsnittet i Østergade, må det formodes, at det var velhavende folk, der havde slået sig ned her for at nyde deres otium.

Østergade 1801

Skematisk fremstilling af de enkelte ejendommers samlede værdi og værdien pr. fag i gadelængden.

Fremstillingen viser, at højt takserede og lavt takserede ejendomme ligger spredt over hele gadens længde, men med gården på gl. matr. nr. 1, som den ubetinget højest vurderede ejendom.

Værdien pr. fag i gadelængden viser det samme spredte billede af højt og lavt takserede gadelængder, men her med gadelængden til gården på gl. matr. nr. 2, som den ubetinget højest vurderede med en vurdering på 200 rigsdaler pr. fag, mens de lavest vurderede gadelængder er takseret til 30 rigsdaler pr. fag.

Garnisonens præg

Næstved var en garnisonsby, og dette satte også sine spor i Østergade i 1801. Spredt på gadens gårde boede 16 militærfolk, hvoraf de fleste var menige, der boede i et lejet hus med egen hus-holdning.

Datidens ufaglærte arbejdere

36 ud af 97 personer med opgivet erhverv var tjenestefolk. Det gjorde dem til Østergades suverænt største erhvervsgruppe i 1801. Størstedelen af dem tjente på håndværkergårde og købmandsgårde, beskæftiget med arbejde, der havde med de respektive gårdes erhverv at gøre. Selvfølgelig har en del af dem været stuepiger, kokkepiger og lignende, men de fleste har været beskæftiget med det, der idag ville hedde ufaglært arbejde.

En magtfuld gruppe

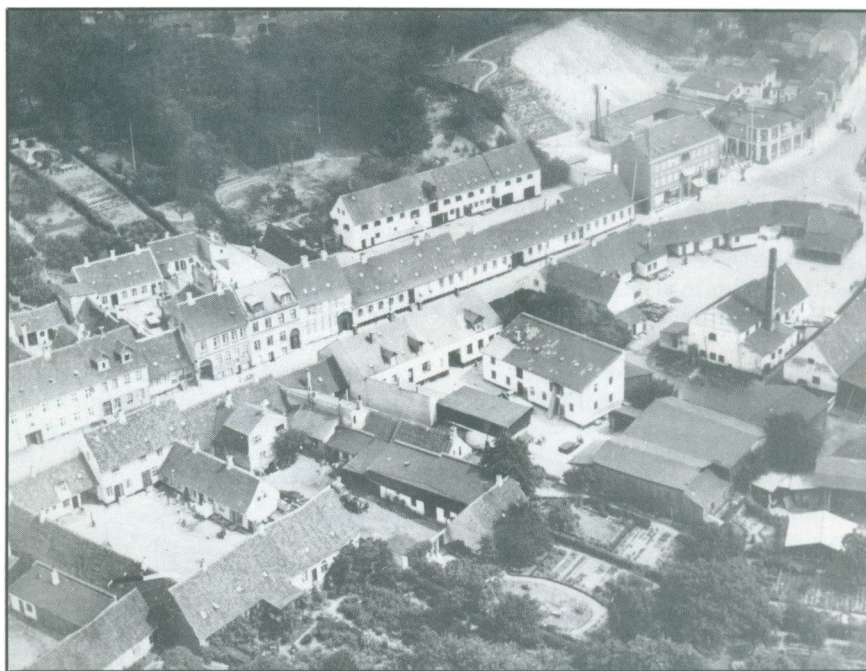
En gruppe, der trods lille i antal, har sat deres præg på gaden, er købmændene. I 1801 var der i gaden 4 købmandsgårde - ikke mange i forhold til gadens samlede tal på 26 gårde. Ikke desto mindre har disse 4 gårde været dominerende; dels har der ved dem været en hektisk aktivitet, dels har de også rent bygningsmæssigt været omfattende. De tre af dem lå i den gruppe af store og dyre gårde, der lå omkring Østergades midte. Den sidste lå lige indenfor Østerport, og var Østergades største og dyreste gård. Denne gård alene repræsenterede $\frac{1}{6}$ af gadens samlede vurderingssum. De 4 købmandsgårde tilsammen repræsenterede over $\frac{1}{3}$ af gadens samlede vurderingssum, og det på trods af at de kun udgjorde $\frac{1}{6}$ af gadens gårde. Købmandsgårdene var ikke blot store med hensyn til bygninger, det var også de gårde, der pr. gård beskæftigede flest mennesker.

Tilsammen beskæftigede de 4 købmandsgårde 22 mennesker, det vil sige 5-6 pr. gård, eller omtrent dobbelt så mange som håndværkergårdenes gennemsnit.

En købmandsgård krævede meget plads og stillede specielle krav med hensyn til lagerplads til korn og andre varer, samt plads til opstaldning af heste. Når én købmand først havde etableret sig på et sted, kan man ofte følge erhvervet på samme sted op gennem tiden.

Et eksempel på en sådan købmandsgård, er i 1801 købmand Mørchs gård lige indenfor Østerport, hvor han boede sammen med sin kone og datter. Med i familien regnedes også hans fem ansatte.

Gården var gadens største og bestod af 2 forhuse på ialt 33 fag - heraf de 16 i

Østergade i 1930'erne, inden Farimagsvvej er gravet igennem til Vordingborgvej og Præstøvej. Købmand Brandts lange pakhus i 2 etager ligger op mod Sandbjerget. På hjørnet af Østergade og Vordingborgvej ligger den øvrige del af Brandts købmandsgård. (NÆM IP: 643).

2 etager, 2 sidelænger på ialt 34 fag, 2 baglænger på ialt 37 fag, samt diverse tilbygninger og skure.

Ikke alle bygningerne benyttedes i forbindelse med købmandsgården, da noget af ejendommen var lejet ud til en skomagermester, og Mørch selv havde 5 logerende.

Købmandsgården kan føres tilbage til 1753, hvor gården ejedes af købmand Niels Holm. Derefter kan gården med skiftende købmænd følges gennem brandtaksationer og folketællinger indtil 1810. I 1827 og de næste ca. 25 år frem var gården på snedkerhænder. Men igen i 1855, var det en købmand, E. A. F. Mielche, der ejede gården. Han udvidede samtidig ejendommen til også at omfatte de tre sidste ejendomme på den anden side af gaden (nr. 28-32), hvorfra han drev sin handel. Størstedelen af nordsidens bygninger, der oprindeligt havde udgjort købmandsgården, var nu ikke længere i brug til dette formål, men blev lejet ud til beboelse og værksteder.

Næste ejer af ejendommen var Frederik Ludvig Brandt, som overtog gården i midten af 1860'erne. Derefter var købmandsgården på familien Brandts hænder, indtil den ophørte mere end 100 år senere.

Hvor de gammeldags købmandsgårde handlede med alt mellem himmel og jord, gik Brandt efterhånden over til kun at handle med korn-, foderstoffer og kul.

Således under forandring, men stadig med rødderne i den gamle købmandsgård, fortsatte driften. Men for købmandsgårdens bygninger på Østergades nordside var løbet kørt. I 1930 måtte de yderste bygninger mod Præstøvej vige for ølhandler O. Nielsens nye ejendom. Resten af bygningerne blev efterhånden solgt fra, eller udlejet til beboelse. På den anden side af gaden drev Fr. Brandt Jun. købmandsgården videre, men efterhånden indskrænket til kun at handle med brændsel.

Tilbage af den tidligere så store købmandsgård, der altså på et tidspunkt sad på begge sider af Østergades østligste ende, er der idag kun ganske få spor. Det meste er blevet revet ned for at give plads til de nye ejendomme, »Østerport« og »ølhandler Nielsens ejendom«. De nuværende bygninger leder ikke tanken hen på en købmandsgård, idet der her er tale om bygninger, der fra starten var opført udelukkende til beboelse. Af egentlige købmandsbygninger er kun én toetagers bindingsværkslænge - nr. 25A - tilbage. Den er endda kun bevaret i halvdelen af sin oprindelige længe, og er nu ændret fra pakhus til erhvervs- og beboelsesbygning.

Håndværkerne

Østergade havde i 1801 9 håndværkergårde; 8 selvejere og 1 lejer. Disse 9 gårde var fordelt på: 1 hestemølle, 3 skomagere, 2 snedkermestre, 1 bager-

mester, 1 glarmester, og 1 handskemager.

Hvor købmandsgårdene var få i antal, men indeholdt mange bygninger og store værdier, var det anderledes med håndværkergårdene. De udgjorde over $\frac{1}{3}$ af Østergades 26 gårde, men repræsenterede kun lidt over $\frac{1}{5}$ af den samlede værdi. Særlig store i drift var de heller ikke. De 9 håndværksgårde beskæftigede kun 26 af de 97 i gaden, der havde et levebrød, det vil sige knap 3 pr. gård.

Det første, der mødte den tilreisende, udover Mørchs købmandsgård, var 3 skomagere. Lige inden for byporten boede også toldbetjenten. Derefter lå håndværkergårdene jævnt fordelt på hele gadens længde. Selv om håndværkerne generelt ikke var ligeså stedfaste som købmændene, kan man ofte finde, at et erhverv er til stede i en ejendom i mange år. Håndværket og ejendommen kan gå i arv fra far til søn, men kan også være stedfast af andre grunde. Det kan være håndværk, der kræver meget plads, eller har nøgelfast inventar i større omfang, f.eks. en bageovn eller et mølleværk.

Hestemøllen i Østergade

Selvom møller normalt lå udenfor byen, var der dog en mølle i Østergade. Denne hestemølle lå lige efter hjørnet af Østergade og Krumpfort. I 1801 ejedes gården af hestemøller Hans Birke-dahl, som drev møllen sammen med sin kone og en tjenestepige. Hestemøllegården bestod i 1801 af 1 gadelængde på 13 fag til beboelse, 1 sidelængde på 7 fag til beboelse og bryghus, 1 baglængde på 8 fag med værelser og hestestald, 1 længde med port på 9 fag indrettet til værelser, samt 1 sidelængde på 8 fag til hestemølle. På dette tidspunkt havde møllen allerede ligget der i over 150 år. Det første vidnesbyrd om møllen fører den tilbage til 1540.

Derefter blev der drevet hestemølle på stedet indtil omkring 1840, hvor møllen ophørte, formodentlig udkonkurreret af nye hestemøller opført i forbindelse til vindmøllerne udenfor byen. Men inden da nåede møllen at eksistere i mindst 300 år. Bygninger og kværne har ikke været de samme hele tiden, men det har til gengæld håndværket. At møllen ikke er gået i arv fra

far til søn, kan ses af, at der, på de 300 år møllen lå der, har været næsten 30 forskellige møllerfamilier i ejendommen.

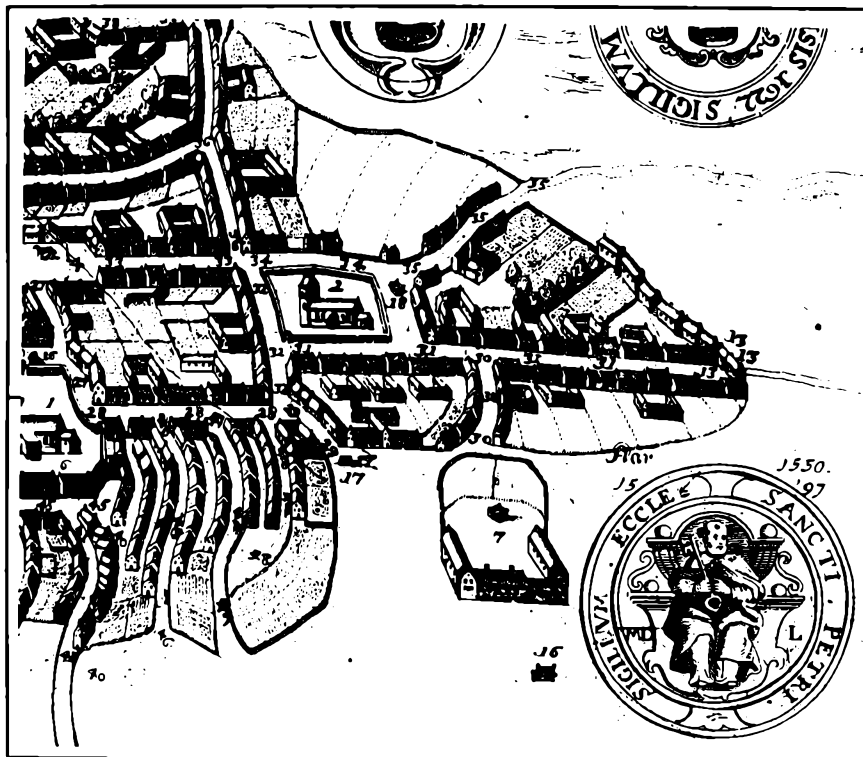
Østergade 1801 til nu - en helt ny gade

Den skæbne, der overgik bygningerne i det, der i 1801 var Mørchs købmandsgård, deles af stort set alle Østergades daværende bygninger. De mange små og lave bindingsværkslængder har måttet vige pladsen for nye højere, og nogen gange længere bygninger. En stor del af udskiftningen fandt sted i perioden omkring århundredeskiftet, men de nyeste huse er først blevet opført i 1960'erne. Udover den totale udskiftning er en væsentlig forskel fra 1801 til nu, at Sct. Mortens Kirke er blevet frilagt. På grundene mellem Kattebjerg og Østergade lå dengang 3 ejendomme med ialt 9 bygninger. For at frilægge kirken, blev disse bygninger fjernet i midten af 1950'erne. Ganske som det iøvrigt tidligere var sket med husene omkring Sct. Peders Kirke.

I takt med at husene blev fornyet, ændredes også udnyttelsesmønsteret. Nogle huse er, som deres forgængere, opført udelukkende til beboelse, men efterhånden opførtes de fleste som blandede forretnings- og beboelses-ejendomme. Det er først fra omkring midten af dette århundrede, at der er blevet indrettet forretninger i næsten alle gadehusene. Stadigvæk er der da også huse, hvori der slet ikke er nogen forretninger. Hvor handelen er gået frem, er håndværket til gengæld gået tilbage og er idag kun repræsenteret ved en cykelsmed, en blikkenslager, og - en tandtekniker.

Gamle dages hektiske trafik, med hest og vogn ind og ud af byen, er forsvundet, men rigeligt erstattet med vore dages, ikke mindre hektiske trafik med biler.

Skønt man idag har både Havnegade og Farimagsvvej til at aflaste Østergade, er gaden stadig præget/plaget af en stærk og gennemgående trafik. Så selv om Østergade altid har været en gade med både handel og håndværk, har dens vigtigste rolle i byens dagligdag dog altid været som indfaldsvej til bymidtens handelsområde.

Udsnit af Resens kort over Næstved fra o. 1670. Resens kort er ikke nøjagtig med hensyn til de enkelte bygningers størrelse og placering, men vi kan dog på dette udsnit se en stor bygning på hjørnet af Østergade og Krumpfort, netop dér hvor Hestemøllen lå.

Kilder:

Folketællingen 01.02. 1801, gl. matr. nr. 1-24.
Brandtaksationen 1801, gl. matr. nr. 1-24.

Litteratur:

Rasmus Nielsen: Næstved Købstads Historie, 4. del., Næstved 1932.
Otto Smith: Næstved 1135-1935, Næstved 1935.

FLIPPROLETARER OG ÆGTE ARBEJDERE

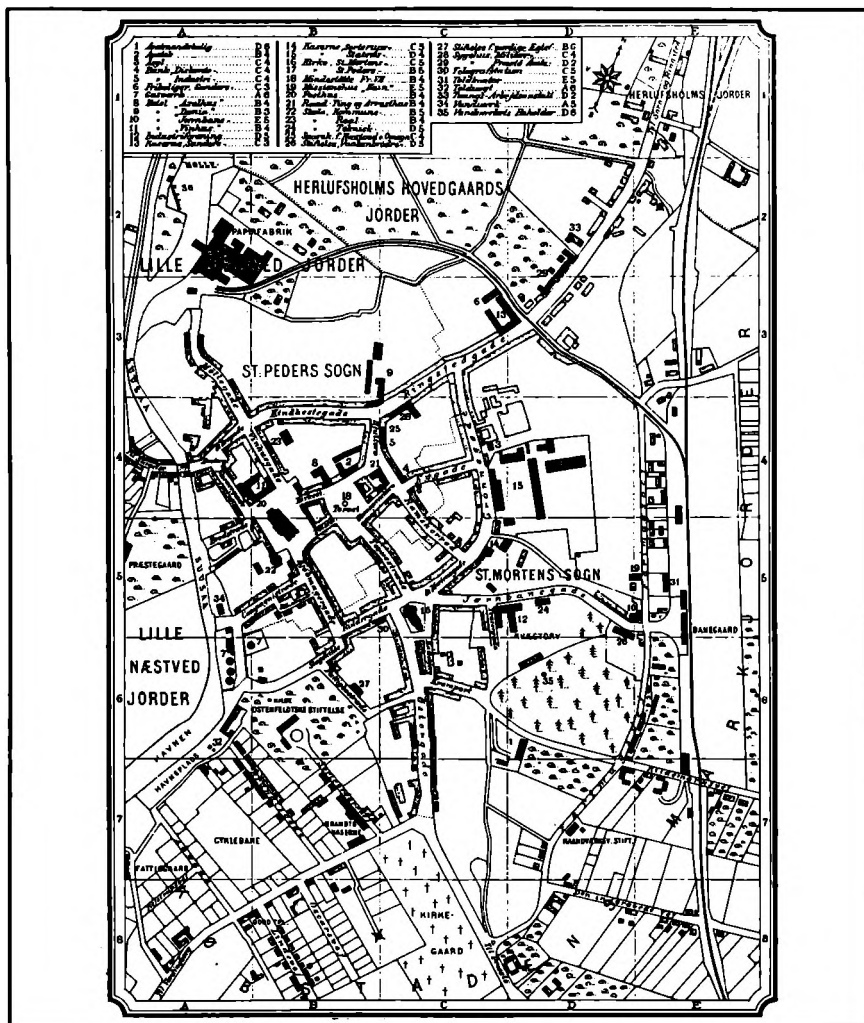
Gamle huse i et nyt lys.
En bygningsregistrering i Brandtsgadekvarteret.

Bygningsregistreringen har i september måned 1986 foretaget en registrering af samtlige huse og deres omgivelser i Brandtsgadekvarteret, som nærmere bestemt omfatter Brandtsgade, Godthåbsgade, Ågade og Rejstrupvej. Dermed er Bygningsregistreringens tidligere virkeområde, nemlig den gamle købstad - eller nutidens bymidte -, blevet udvidet til også at omfatte den første samlede udstykning, der blev foretaget, da købstaden sprængte sine rammer i slutningen af 1800-årene.

Samtidig med, at beslutningen blev taget om at udvide området for indsamlingen af materiale om bygninger i Næstved, lå det klart, at vi også ville prøve at etablere et nyt registreringssystem for at forsøge at forbedre det hidtil anvendte. Eftersom Fredningsstyrelsen netop i øjeblikket arbejder på at udvikle et nyt, landsdækkende system, var det naturligt for os at bruge dette til registreringen af Brandtsgadekvarteret. På denne måde kunne vi opnå ikke blot selv at lære noget, men også bidrage med vore erfaringer til det færdige resultat af dette system.

Fredningsstyrelsens registreringssystem bygger på en række prøveprojekter, udført forskellige steder i Danmark. Det er som nævnt et forsøg på at udarbejde et system, som kan bruges til bygningsregistrering i hele landet. Idéen er, at alle fremtidige registreringer derved kan sammenlignes umiddelbart.

Idag er det nemlig således, at de registreringer, der bliver lavet rundt om i forskellige byer, er meget forskellige og uensartede. Alt efter hvilket formål, hvilke midler og ambitioner projektet har, anlægges en selvstændig metode, der passer til det enkelte projekt. Hver for sig kan disse registreringer være gode nok og også fint opfylde det mål, man har sat sig, men som oftest vil de kun have lokal interesse.

Kort over Næstved 1897 fra Trap Danmark, III udgave. På dette tidspunkt er Brandtsgade, Ågade og Rejstrupvej anlagt, og Næstved Cyklebane ligger, hvor Godthåbsallé i de følgende år anlægges.

Såfremt man ønsker at få et overblik over bevaringsværdier i hele landet, er det nødvendigt med et mere ensartet materiale. For at opnå et troværdigt grundlag for en fremtidig planlægning, både lokalt og på landsplan, er en koordinering af registreringsmetoderne altså nødvendig. Yderligere har dette system den klare fordel, at det er forbedret for EDB. Det betyder at arkivering, og specielt søgning i arkivet, bliver betydeligt lettere.

Registreringens indhold

Selve registreringen består af flere enkeltdele, som kræver både mark- og kontorarbejde. For markarbejdets vedkommende omfatter det følgende:

- Selve den fysiske registrering, hvor hver enkelt bygningsdel på det pågældende hus gennemgås og beskrives. Det betyder, at eksempelvis vinduer, tagkonstruktion, ydermursmateriale og gesimser beskrives grundigt hver for sig.

- Dernæst følger en vurderingsdel. Her får hver bygningsdel, efter at disse er blevet beskrevet med ord, en karakter for originalitet, vedligeholdelse og rehabiliteringsmuligheder. Ordet originalitet betyder, om delen er oprindelig, eller hvor godt en ny del er tilpasset, og rehabiliteringsmuligheder betyder, hvilke indgreb der skal til, for at genskabe et acceptabelt udtryk. Disse karakterer gives efter en nærmere angivet skala, hvis hovedprincip er:

1,2,3: God - 4,5,6: Middel - 7,8,9: Dårlig

På samme måde vurderes det samlede helhedsindtryk. Dette foregår ved en vurdering af husets arkitektoniske, kulturhistoriske og miljømæssige kvaliteter, plus en opsummering af de karakterer for originalitet/intakthed, vedligeholdelse/tilstand og rehabiliteringsmuligheder, som allerede er givet for husets enkeltelementer. Til slut gives på grundlag af denne samlede vurdering en karakter for husets bevaringsværdi.

Disse to dele udføres på stedet og noteres i et medbragt standardskema.

- Til markarbejdet hører også en fotodel. Som dokumentation og supplement til den skriftlige beskrivelse tages en række fotos af huset og dets nærmeste omgivelser.

Kontorarbejdet omfatter:

- Kildestudier og arkivsøgning. Alle relevante oplysninger om bygningerne søges tilvejebragt. Det kan være oplysninger om opførelsesår, store til- og ombygninger, deklarationer og eventuelt tegningsmateriale og kulturhistoriske beretninger.

- Indskrivning og arkivering. Det indsamlede materiale bliver arkiveret husnummer for husnummer. Skemaerne renskrives, hvilket også betyder, at oplysningerne på disse bliver forsynet med en kode, der gør det muligt at lagre hele skemaet på EDB. Til hvert husnummer hører også et kort med situationsplan og de omtalte fotos.

Endelig er der på skemaerne plads til at notere bemærkninger. Der kan både ved markarbejdet og til kildestudierne være brug for at gøre bemærkninger om særlige karakteristika, der ikke kan indgå i standardskemaet. Ligeledes er der mulighed for, at man til stadighed kan supplere og ajourføre hele materialet.

Det, der først og fremmest adskiller denne registreringsform fra mange tidligere anvendte, er vurderingsdelen. Desuden kan omfanget af beskrivelserne af miljø og omgivelserne forøges. Men også den organiserede gennemgang af kulturhistoriske kilder er et fremskridt i forhold til flere tidligere

registreringer.

Det var altså dette system - i en let bearbejdet udgave - der kom til at danne grundlag for vores registrering af Brandtsgadekvarteret.

Valg af område

Det var i og for sig ikke særligt svært at vælge området for den geografiske udvidelse af Bygningsregistreringens virkeområde. På flere måder var det helt oplagt, at det skulle være Brandtsgadekvarteret.

Først og fremmest er det kronologisk set den naturligste følge, idet dette kvarter var den første helstøbte udstykning, som fandt sted udenfor købstadens mangeårige grænser. Ganske vist startede bebyggelsen af kvartererne ved Skyttemarksvej og Kildemarksvej samtidigt hermed, men dette område var langt fra færdigudstykket på en gang, som det var tilfældet med Brandtsgadekvarteret.

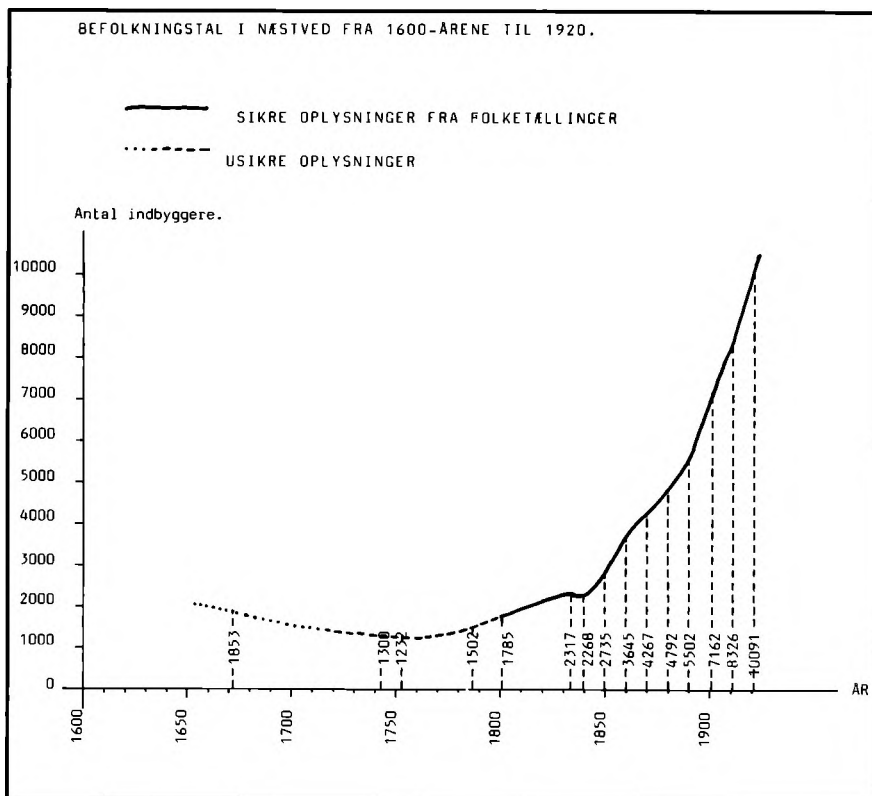
Dernæst har området en meget veldefineret og passende størrelse til et projekt af den art, som vi havde tænkt os. D.v.s. at området er tilpas lille til, at det er overskueligt. Dette gælder både rent fysisk og med hensyn til tidsforbrug. Samtidigt er kvarteret også så stort og indeholder så mange bygninger, at der bliver et rimeligt sammenligningsgrundlag, hvilket er vigtigt ved et sådant »prøveprojekt«.

Bygningsmassen i kvarteret er dertil temmelig varieret. Der findes flere hustyper, som er væsentligt forskellige fra selve bykernens. Dette, at undersøge systemets duellighed på forskellige hustyper, både med hensyn til funktion, udseende og tidsperioder, og gerne med typer forskellige fra de, vi kendte fra midtbyen, - var også et ønske fra starten.

Endelig mente vi også at vide, at netop dette kvarter indeholdt nogle betydelige kulturhistoriske værdier, som kunne bidrage væsentligt til såvel registreringens kvalitet som til vor egen viden om bolig- og arbejdsforhold her i byen fra tiden omkring århundredeskiftet.

Historisk baggrund og foreløbige resultater

At det overhovedet bliver nødvendigt at lave udstykninger uden for den gamle købstads grænser, skyldes en voldsom tilvækst i befolkningen. Gennem midten og især sidste halvdel af 1800-årene stiger tilflytningen fra land til by meget betydeligt som en konsekvens af den begyndende industrialisering. De mange nye arbejdspladser trækker folk fra landet til byen, samtidigt med at behovet for arbejdskraft på landet mindskes. Ligeledes er en generel højnelse af folkesundheden en medvirkende årsag til en befolkningstilvækst op gennem 1800-årene.

Det første vidnesbyrd vi kender til, angående starten af Brandtskvarteret, er et kort fra 1882. Her er indtegnet en projekteret vej, der hvor Brandtsgade kommer til at ligge. Vi ved ikke præcist, hvornår den rent faktisk anlægges, men vi ved, at det er sket i 1897.¹⁾ Fra dette år er vi nemlig i besiddelse af et kort, som viser vejen og de første huse, der blev bygget ved den. Vi ved også, at det er købmand Brandt, som har sin forretning på hjørnet af Østergade og Vordingborgvej, der laver en udstykning af sin jord.²⁾ Han ejer nemlig indtil da de 14½ tønder land, hvor kvarteret ligger idag. Brandtsgade er altså den første gade, der anlægges, men på kortet fra 1897 kan vi også se, at både Ågade og Rejstrupvej er anlagt. På dette tidspunkt er der dog ikke bygget huse her. Det sker umiddelbart herefter, og vi ved, at de

første, som bygges, er Rejstrupvej 9 og Ågade 11. Angående gadenavnene siger det sig selv, at Ågade er opkaldt efter Susåen, der, indtil havnens anlæggelse i 1938, løber tæt forbi, der hvor Havnegade idag findes. Rejstrupvej er opkaldt efter kunstneren Karl Hansen Rejstrup, som kommer til Næstved i 1888. Hansen Rejstrup arbejder i denne periode på Kæhlens keramikfabrik, og han bosætter sig på denne vej umiddelbart efter, at grundene bliver udstykket i efteråret 1897.

Den sidste vej, der bliver etableret, er altså Godthåbsvej, som den hed, indtil der blev plantet træer, og gaden blev omdøbt til Godthåbsallé. Fra 1895 til 1898 ligger her nemlig en cykelbane, men den får altså ikke nogen lang levetid. Der er øjensynligt ikke tilskuergrundlag nok til, at en sådan bane kan

løbe rundt. Det fremgår på et senere tidspunkt, at nogle driftige mænd opkøber billige aktier i cykelbanen, således at de efter nedlæggelsen kan sælge byggegrunde på den nye vej og tjene gode penge på denne handel.³⁾

Hvorfra navnet Godthåbsvej stammer, ved vi faktisk ikke, men vi ved, at hele kvarteret nu udbygges i løbet af de næste ca. 20 år.

Idag fremstår kvarteret stort set med de huse, der blev bygget dengang. Byggelsen er altså næsten intakt. Kun i Brandtsgade er en række af de ældste huse blevet revet ned, og der er blevet bygget nye rækkehuse i stedet. Dertil kommer enkelte nyere huse, som er anbragt på hidtil ubebyggede grunde.

Vi har kunnet konstatere, at husene i Brandtsgade hovedsageligt har været toetagers arbejderboliger, bygget som en randbebyggelse med stærkt bypræg. Også på Rejstrupvej var der i stor udstrækning arbejderboliger, men her er de små flerfamilieboliger opført som fritliggende og let tilbagetrukne huse. Derimod har husene i Godthåbsallé og Ågade ikke det samme bypræg. Her er mere generelt tale om egentlige villaer. Mest typiske er de store pudsede villaer i patricierstil, hvorimod boligerne i Brandtsgade og på Rejstrupvej for størstedelens vedkommende er mere beskedne.

Selve husenes udseende peger i retning af en bestemt social lagdeling i området, hvilket da også er tilfældet. Vi ved nogenlunde præcist, hvordan erhvervsfordelingen har været i 1910 fra en samtidig vejviser⁴⁾. Men alene husenes udseende og størrelse kan altså også fortælle lidt herom. De 2-etagers røde ejendomme, som indtil for et par år siden lå i Brandtsgade, og de relativt små, lave røde huse i Brandtsgade og på Rejstrupvej er typiske udtryk for datidens arbejderboliger. Det står da også allerede nu klart, at selv de mindste af disse har indeholdt flere boliger, hvor der idag kun bor en enkelt familie. Det samme viser sig, mere overraskende, at være tilfældet med de noget større og fornemmere villaer i Ågade og Godthåbsallé. Det kunne tyde på, at middelstanden har forsøgt at blande sig med de mere velhavende. Husene, de har boet i, har skullet se ud som de bedrestillede. Og da det har vist sig, at meget få af disse store villaer kun har huset én familie, tyder noget jo på, at det hovedsageligt har været »de fattig-fine«, som har bosat sig her. Det er det nye industrisamfunds funktionærer - flipproletarerne.

Det har samtidigt vist sig, at kvarteret ikke har været et rent boligkvarter i dets første år. Der har, ganske som ventet, også været flere mindre erhvervs-

Ågade 6. Patriciervilla fra omkring 1930. Opført til købmand Morning efter tegninger af arkitekt G. Christensen. Fotograferet i 1986.
(NÆM B:86:09:06:06).

Brandtsgade 14. Typisk arbejderbolig til 2 familier. Bygningen er opført i begyndelsen af dette århundrede i rød blank mur. Tilsvarende arbejderhuse ligger stadig på Rejstrupvej og f.eks. på Kildemarksvej. Fotograferet i 1986.
(NÆM B: 86:09:03:05).

drivende, som havde værksted eller forretning i forbindelse med boligen. 2 detailforretninger, 2 vognmænd, et bageri og et par snedkere er konkret, hvad vi indtil videre har fundet ved markarbejdet. Men med fornævnte vejviser kan langt flere dokumenteres.

Formålet med en registrering

En registrering, som den vi har foretaget, kan tjene flere formål. Udover Fredningsstyrelsens erklærede formål med at skaffe en oversigt over bevaringsværdier i hele landet, kan en sådan registrering bruges på flere andre planer.

Kvarterets historie fra omkring 1900 er en relativ ny og ubeskrevet del i forhold til byens samlede levetid. Ved hjælp af en systematiseret indsamling af kildemateriale og en detaljeret gennemgang af bygningsmassen, opnås en konkret viden om byens nyere udvikling, både kulturhistorisk og arkitektonisk set. På denne måde tilvejebringes et basismateriale, som på længere sigt kan være med til at skrive byens historie.

Dernæst er en sådan fysisk registrering en nødvendig basis for en fremtidig planlægning. Dette gælder altså såvel på landsplan som lokalt. Ved udarbejdelse af lokalplaner og bevaringsplaner må man have en sådan registrering for at have noget at planlægge ud

fra. Derfor er det utroligt vigtigt, såfremt man også her i byen ønsker at bevare det særpræg, Næstved har, at der er gode registreringer, som kan give et samlet overblik over bevaringsværdierne i byens huse. Det er den eneste måde, hvorpå byens identitet, kontinuitet og historiske fortælleverdi kan sikres på en tilfredsstillende måde.

Et tredje, men lige så vigtigt formål med registreringen er, at det indsamlede materiale kan benyttes af byens borgere, idet alle har mulighed for at henvende sig og få oplysninger fra Bygningsregistreringens arkiv. Arkivet indeholder oplysninger af forskellig art og omfang, opdelt topografisk, således at der findes en mappe til hvert husnummer inden for den gamle købstads rammer og nu også for Brandtsgadekvarteret. Vi håber, at endnu flere end det idag er tilfældet, vil benytte sig af dette tilbud. I denne forbindelse kan Bygningsregistreringen i øvrigt også være behjælpelig med henvisninger til relevant litteratur i de tilfælde, hvor en husejer ønsker f.eks. vejledning om vedligeholdelse.

Endelig er det også vort håb, at vi gennem formidling af det materiale, vi indsamler, kan være med til at påvirke de enkelte beboere rundt om i byen til at passe bedre på de huse, de bor i. - Således at forstå, at alle bliver opmærksomme på de værdier, husene indeholder. Og således at man tænker

sig om ekstra grundigt, inden man forandrer noget på sit hus.

Arbejdet fortsætter

På indeværende tidspunkt er arbejdet med registreringen i Brandtsgadekvarteret ikke færdiggjort. De betragtninger, som er fremkommet her, er kun foreløbige resultater, og de vil blive bearbejdet yderligere fremover. Hele delen med databehandlingen er eksempelvis endnu ikke startet, og vi håber da også at finde flere kildeoplysninger, således at vi på et senere tidspunkt vil være i stand til at fortælle mere detaljeret om både byens og specielt om Brandtsgadekvarterets udvikling og historie.

I et lidt større perspektiv håber vi også, at vi - i et formaliseret samarbejde med Næstved Kommune - kan tage fat på nye områder. Især kvarterer omkring Kildemarksvej, Skyttemarksvej, Gallemarksvej og i Lille Næstved påkalder sig særlig interesse.

Noter:

- 1) Næstved Byråds Forhandlingsprotokoller 1897.
- 2) Næstved Tidende 15.6. 1935.
- 3) Juli i Næstved 1943, side 15-17. Tryk: A/S Næstved Tidendes Bogtrykkeri.
- 4) Vejviser for Præstø, Sorø & Roskilde amter 1910-14. Udgiver Carl Hinding og Erik Jensen.

Anvendte kilder:

Næstved Tidende, årgangene omkring århundredskiftet. Kort- og billedmateriale fra Næstved Museums arkiv. Landinspektørerne Ranneris og Tofts arkiv.

Brandtsgade set fra Vordingborgvej mod Havnen i ca. 1915. Man ser at gaden også oprindeligt var en blanding af een- og toetagers huse. (NÆM TP: 72,78).

RØDT, GULT - BINDINGSVÆRK, TRÆ OG KAMP

Pakhuse i Næstved fra 1800-årene.

I Møllegade ligger idag et stort rødt grundmuret pakhus med en ottekantet korn tørreovn på gårdsiden. Dette pakhus er opført i 1842 af købmand og konsul C. M. Wittusen. Også andre steder i Næstved ligger der endnu sådanne pakhuse eller kornmagasiner, nemlig Det røde Pakhus i Riddergade, opført i 1845. Det gule Pakhus ved havnen, opført i 1841, og to lidt ældre pakhuse, der ligger som baghuse i henholdsvis Østergade 9 og Østergade 25. Endvidere har der ligger tilsvarende pakhuse i Ringstedgade 26, hvor Ehlers nu ligger, og i Kompagnistræde.

Fælles for disse pakhuse er, at de er opført af købmænd indenfor en relativ kort årrække i 1800-årene.

I det følgende vil vi se på disse bygnings beliggenhed og på baggrunden for, at der blev opført så mange og store pak- og magasinhus i Næstved netop på den tid.

Magasinbygningen i Møllegade, set fra gården til Brogade 2. Det ottekantede tårn blev oprindeligt som korn tørreovn »... af engelsk konstruktion med jernbjælker og flisegulv«. Fotograferet 1986. (NÆM 86:11:01:11).

Pakhusenes beliggenhed

Når bønderne i 1800-årene skulle afsætte deres overskudsproduktion, hvilket for en stor del var kornvarer, kom de med hest og vogn til en aftager, som i de fleste tilfælde var en købmand i den nærmeste købstad. Købmanden kunne ikke alene afstige bondens varer, men også sælge ham de produkter, som bonden ikke selv kunne fremstille. Denne alsidige handel krævede, at de store købmændsgårde på den ene side havde plads til de store mængder korn, der blev opkøbt, og på den anden side også havde magasinplads til et bredt sortiment af tømmer, bygningsartikler, jern, redskaber, kolonialvarer, isenkram etc. etc. Købmændsgårdene var derfor nødt til at råde over en betydelig lagerkapacitet af forskellig art.

De nævnte pakhuse ligger, eller har ligget, i forbindelse med store købmændsgårde enten ved indfaldsvejene til Næstved eller i umiddelbar nærhed af havnen, der dengang kun udgjordes

af bolværker ved Susåen.

Købmændene opbyggede deres købmændsgårde ved indfaldsvejene til byen, hvor bønderne fra de omliggende sogne kom med deres varer for at handle. Placeringen af andre pakhuse i nærheden af havnen skyldes, at købmændene derved havde lettere ved at få deres varer til og fra Karrebæksminde, som på det tidspunkt var Næstveds ladeplads til andre markeder, såvel i indsom udland, og søvejen var den mest rentable transportvej med større varepartier.

Kompagnistræde

Det ældste, endnu eksisterende magasinhus i Næstved er Kompagnihuset, som kendes tilbage fra o. 1500. Bygningen er opført i grundmur af munkesten med en senere tilbygning af bindingsværk fra 1600-årene. Kompagnihuset menes fra starten at have været brugt til gildehus og magasin for købmændene, og blev i sin tid bygget i et af stræderne,

der løb fra Købmændenes gade - Købmagergade -, til havnen, som lå ved åen for enden af den nuværende Kompagnistræde.

I Kompagnistræde blev i årene mellem 1791 og 1801 opført endnu en magasinbygning af købmand Martin Henrich Stenneche. Bygningen var 30 fag lang og opført i to etager i grundmur. Den var bygget til pakhuse og kornloft, og blev senere forsynet med en ottekantet korn tørreovn, svarende til den endnu eksisterende i Møllegade.

Begge bygninger kendes nu kun fra billeder og skriftlige kilder, da de blev revet ned i første del af dette århundrede.

Det gule Pakhus, placeret direkte ved havnen, blev opført i 1841. Dette pakhuse består af en 15 fags bygning i grundmur i to etager, og var indrettet til kontor, pakhuse og kornmagasiner, og en 21 fags længe i grundmur i en etage, som husede pakhuse og magasin.

I baggrunden Det gule Pakhus, placeret tæt ved åen. I midten af billedet ses magasinbygningen og den ottekantede korntørreovn i Kompagnistræde. Billedet er taget fra Sct. Peders kirke ca. 1890. (NÆM IP: 774).

Det røde Pakhus ligger i Riddergade, i forlængelse af Østergade og med let adgang ad Slagkildevvej til havnen. Det er opført i 1845, og denne 24 fags magasinbygning er ligeledes i grundmur, men i tre etager, og var som de øvrige oprindeligt indrettet til pakhus og kornmagasin. En 21 fags sidelænge var ligeledes opført til magasin.

Det sidste, endnu eksisterende, grundmurede pakhus i Næstved er den omtalte bygning i Møllegade. Som nævnt, blev denne 24 fags magasinbygning i tre etager, opført i 1842 af købmand Wittusen, og udgjorde i 1867, sammen med en lang række andre magasin- og pakhusbygninger, byens største købmandsgård.

Pakhuse i bindingsværk

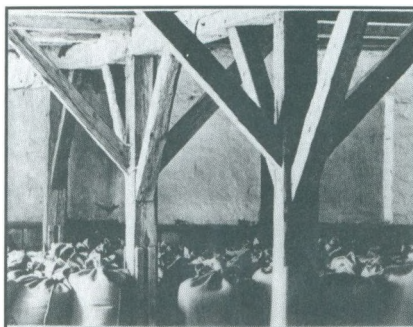
I Østergade 9 ligger endnu en lang baglænge af bindingsværk oprindelig opført til pakhus. På bjælken over portgennemkørslen kan man endnu læse, hvornår bygningen er opført og initialet på ejeren. Købmand Lund opførte i 1831 en 15 fags bindingsværksbygning i én etage, men allerede i 1844 blev den udvidet til en bygning i to etager. Samtidig hermed, eller umiddelbart kort efter, blev denne toetagers magasinbygning udvidet mod vest med en 6 fags grundmuret bygning, indrettet til kornmagasin.

I Østergade 25 ligger en tilsvarende baglænge, som dog oprindelig har været dobbelt så lang. Også denne bygning vidner, med sine luger og hejsekviste, om sin oprindelige funktion som pak- og magasinhus. Et spændende træk ved denne bygning er, at såvel første som anden etage er i niveau med

jorden, idet huset er bygget ind i Sandbjerg. Derved er der fra nordsiden direkte adgang til anden etage. Bygningen blev formodentlig opført som en énetagers bindingsværksbygning i begyndelsen af 1800-årene for så i tiden efter 1827 at blive forhøjet med endnu en etage.

De grundmurede kornmagasiner i Møllegade, Riddergade og ved havnen er alle opført i 1840'erne, og det er karakteristisk, at disse magasinbygninger ligger direkte ud til gaden, eller som sidebygninger, i modsætning til de ældre bindingsværksbygninger, der ligger som baglænger i større gårdkomplekser.

De grundmurede magasiner er ligeledes opført alene som magasinbygninger, mens de ældre bindingsværkslænger også har fungeret som stalde, vognremiser, kamre m.v.

Wilh. Smiths købmandsgård i Ringstedgade 24-26. Billedet viser de solide dragekonstruktioner, som har båret magasinlofterne. Fotograferet af Harry Nielsen i 1972. (NÆM TP: 72,589).

Kornsalgssperioden

Når man kan konstatere en så massiv aktivitet indenfor et enkelt område, som det er tilfældet med disse kornmagasiner, må der ligge nogle specielle forudsætninger til grund herfor.

I Danmark, som helhed, ser man i slutningen af 1700-årene en mærkbar forbedring af handlen med udlandet, - en udvikling, som holder sig til omkring statsbankerotten i 1813. Denne forbedring skyldes hovedsagelig Danmarks i forhold til Den amerikanske Frihedskrig og Napoleonskrigene, som gjorde at Danmark kunne udnytte disse krige til en forøgelse af landets eksport af landbrugsvarer.

Denne handelsfremgang fik Næstved imidlertid ikke del i, da Næstveds adgang til havet, Susåen, i løbet af 1700-årene dels var sandet til og dels var fyldt op med affald fra byen. Der blev gjort flere forgæves forsøg på at fjerne denne hindring for en forøgelse af byens handel, men først i begyndelsen af 1800-årene lykkedes det ved Danneskjold-Samsøes initiativ og finansiering, at få gennemført en opgravning af åen og gravningen af en kanal igennem Longshave ved Karrebæksmunde. Samtidig blev der anlagt en havn ved kanalen, men da kanalbyggeriet endelig var gennemført, havde tiderne ændret sig, og de gode eksportmuligheder var forsvundet.

Nu var imidlertid de fysiske betingelser til stede for at fremme Næstveds handel og i løbet af 1830'erne begyndte igen en periode med gode eksportmuligheder med landbrugsvarer. Også denne gang var det forhold i udlandet, der gjorde udslaget. Den voksende industrialisering i England dannede grundlaget for en stærkt stigende eksport af hovedsagelig korn fra Danmark til England, og Danmark kom ind i en periode, som senere tider har kaldt kornsalgssperioden.

Næstveds handel i 1820'erne og -30'erne

At Næstved i 1820'erne ikke var nogen stor handelsby med hensyn til korn, kan vi læse i O. D. Lütken's bog: *Præstø Amt*.¹⁾ Om mulighederne for byens nordlige opland for at afsætte korn hedder det:

»Denne hele Egn har ingen anden Kjøbstad at handle med end Nestved, hvor der ret nu ei er nogen Kjøbmand, som handler med Korn.«²⁾

Da Lütken skriver sin beretning i 1839 har tiderne dog ændret sig til det bedre:

»... og Nestved har i de seneste Aar taget en passende Andeel i Kornhandelen, og aabnet et ret godt Torv/ Brotor-

vet/ for Landmandens Produkter, dels til Forbrug i Byen selv, dels til dens Brænderier og dels til Udførsel.» ³⁾

Dernæst nævnes Næstved udførsel af kornvarer, som i 1836 var på 21.038 tdr. og i 1837 var steget til 32.909 tdr., hvoraf byg udgjorde langt hovedparten. ⁴⁾

Det røde Pakhus i Riddergade, fotograferet i 1860'erne af fotograf J. F. Busch. Magasinbygningens luger står åbne for at skaffe gennemtræk til kornet. (NÆM TP: 62,89).

Købmandsgård med magasinbygninger i Ringstedgade 24-26. I gården holder bøndernes vogne tæt ved hinanden. Billedet er taget omkring 1915. (NÆM TP: 50,241).

Magasinbygninger i Karrebæksminde, fotograferet i begyndelsen af dette århundrede, da magasinet var ejet af købmand Valdemar Huus fra Næstved. Næstved-købmændene anvendte magasinbygningerne i Karrebæksminde til opbevaring af kornet, indtil det kunne udskibes. (NÆM TP: 51,169).

Tørring af kornet

Den tidligere omtalte købmand Witusen var tidlig med til at udnytte de nye eksportmuligheder til specielt England, og i 1839 får han denne omtale af Lütken:

»At Kornhandelen har taget et bedre Sving, kan blandt andet skjønnes deraf, at Købmand Vitussen har anskaffet en Korntørningsmaskine fra Rasmussens Industri-Anstalt i Assens,...« ⁵⁾

Bøndernes overskudsproduktion af kornvarer, og gunstige kornpriser ved eksport til England, udgjorde grundlaget for købmændenes rolle som mellemhandlere af store mængder korn.

Allerede i 1839 har købmand Witusen set fidusen i at tørre kornet, hvilket på den ene side er nødvendigt for at opbevare det, og på den anden side uden tvivl har givet en højere pris.

I 1841 opføres pakhuset ved havnen, Det gule Pakhus, og i de følgende år opføres flere af disse grundmurede magasinhus, som i deres konstruktion, med tykke massive mure og svære etageadskillelser, understøttet af solide drager værk, virkelig er dimensioneret til at kunne indeholde de store mængder korn.

Overgangen fra de traditionelle pakhus, opført i bindingsværk i en eller to etager, til de nye og større grundmurede kornmagasiner, ses tydeligt i Østergade 9, hvor man netop kan følge bygningens udvikling fra en enetagers bindingsværksbygning fra 1831 til en toetagers bindingsværksbygning i 1844 med en grundmuret tilbygning til magasinformål.

Tanken om korntørring vinder, som nævnt, også indpas, og der opføres 2 af de karakteristiske ottekantede tørringsovne, som i brandtaksationen fra 1867 beskrives således:

»En grundmuret tørreovn af ottekantet engelsk konstruktion med jernbjælker og flisegang.«

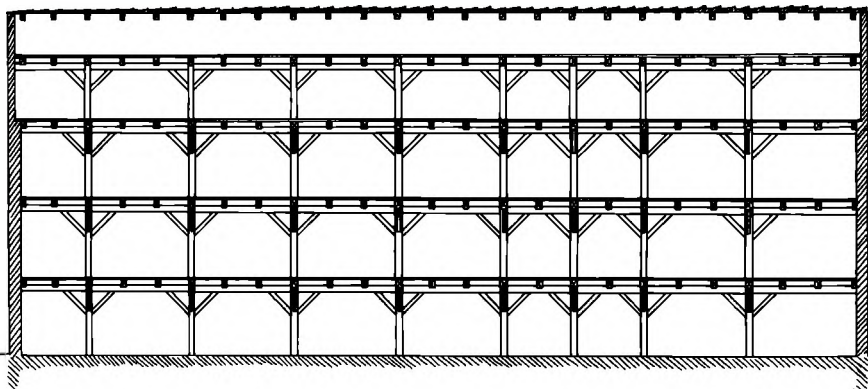
I disse bygninger er kornet blevet tørret ved hjælp af opvarmet luft, som, mættet med fugtigheden fra kornet, er sluppet ud gennem udluftningshætten øverst på pyramidetaget.

Købmændenes velstand

Købmændenes opførelse af bygninger til korn og magasinbygninger til deres

varesortiment vidner om den velstand, som kornhandelen har bragt til købmændene, og udover disse bygninger, har købmændene også haft råd til at opføre præsentable bygninger til beboelse og kontorer, hvilket endnu idag tydeligt ses i købmand Wittussens ejendom fra 1849 i Brogade 2. I midten af 1800-årene har denne bygning stået som et symbol på købmændenes foretagsomhed.

Endnu et tegn på handelens omfang på denne tid er antallet af skibe hjemmehørende i Næstved. Mens der i 1839, i følge O. D. Lütken, ikke er skibe hjemmehørende i Næstved, er der allerede i 1856 20 skibe fra Næstved.⁶⁾

Længdesnit af pakhus. Tegningen er udarbejdet med udgangspunkt i Wittusens pakhus fra 1842 i Møllegade. De kraftige mure og dragekonstruktionerne, som har båret det tætliggende bjælkelag, har kunnet bære store mængder korn. Bygningen blev yderligere forstærket af store jernkryds på ydersiden af væggene, forankret til de tværgående bjælker.

Karrebæksminde

I Karrebæksminde, ved porten til det nationale og internationale marked, fulgte tilsvarende en stor handel med korn fra Næstved og fra de omliggende byer. I 1840 opførte købmand Wittussen et grundmuret pakhuis i Karrebæksminde og i det følgende snes år opførtes flere af denne slags bygninger af andre kornhandlere.

Genbrug af pakhuse

Idag ligger disse kornmagasiner og pakhuse som monumenter over en periode i Næstveds historie. Bygningerne opfylder ikke længere de krav, der stilles til moderne magasinbygninger, og placeringen af kornmagasiner i den indre by er ikke længere hensigtsmæssig. Idag anvendes flere af de gamle bygninger fra midten af 1800-årene til andre formål end de oprindelige, fordi deres enkle og solide konstruktioner har muliggjort en fri indretning til helt andre formål.

Nyt og gammelt

De gamle pakhuses funktion som kornmagasiner er overtaget af de moderne kornsiloer, som idag tårner sig op direkte ved havnen, eller i de nye industrikvarterer, der er placeret ved byens nye indfaldsveje.

Noter:

1) O. D. Lütken: Præstø Amt, 1839.

2) samme sted s. 223.

3) samme sted s. 224.

4) samme sted s. 224 f.

5) samme sted s. 224.

6) Otto Smith: Næstved 1135-1935, s. 238. Næstved 1935

BORGMESTERGÅRDEN

Coloreret grundplan over rådmand Mathias Hansteens ejendom på hjørnet af Købmagergade og Slagkildevej.

Tegningen, som er usigneret og udateret, er 39 x 63 cm og er udført på kraftigt læder.

Mathias Hansteen var privilegeret vinhandler i Næstved og desuden rådmand fra 1745-50. Han lod bygninger-

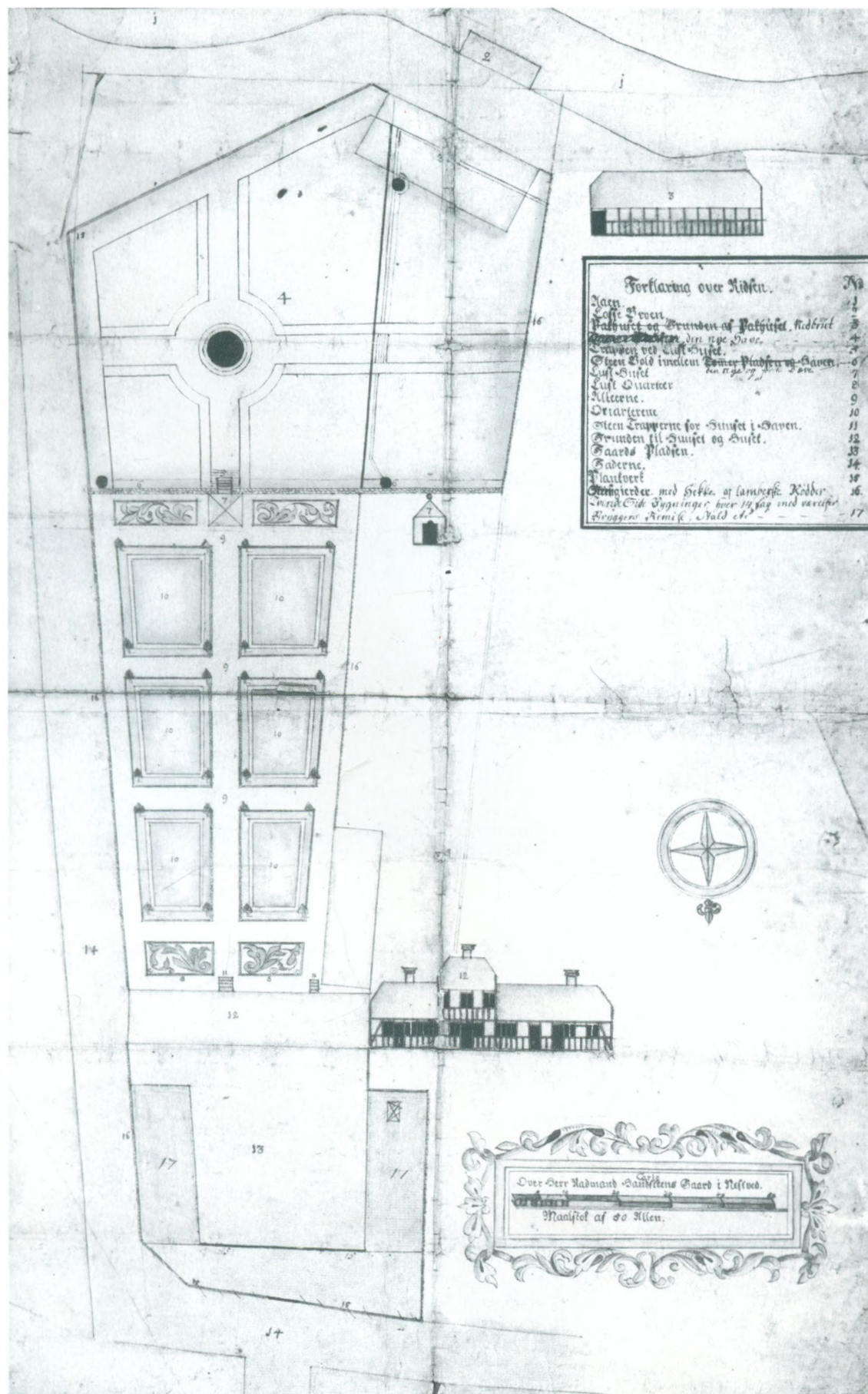
ne opføre 1745-46. Kort før sin død i 1753 blev Mathias Hansteen postmester.

Ejendommen blev efter Hansteens død overtaget af kaptajn Jørgen Samsøe, over hvis søn, digteren Ole Samsøe, der sidder en mindetavle på bygningen mod Slagkildevej.

Fra 1809-76 boede byens borgmestre

i denne ejendom, - deraf navnet »Borgmestergården«, og i starten af dette århundrede blev bygningerne omdannet til »Missionshotellet«.

Idag er der ikke meget tilbage af rådmand Hansteens bygninger, og den smukke barokhave er helt forsvundet - hvis den overhovedet nogensinde har været anlagt.

IK' EN DETALJE!

Et smukt funktionalistisk bygningskompleks

Staalgaarden er opført i 1935 efter tegninger af arkitekt Urban Hansen Reistrup, mens lagerbygningen i Grønnegade 35 er opført i 1934, ligeledes efter tegninger af arkitekt Urban Hansen Reistrup.

Dette kompleks af beboelse, forretninger og erhvervsvirksomhed er et enestående eksempel i Næstved på et tidstypisk funktionalistisk byggeri fra midten af 1930'erne. Byggeriet viser, at arkitekt Urban Hansen Reistrup var tidlig med hensyn til at optage og benytte de nye tanker indenfor arkitekturen.

HVAD DEN LILLE STÆR HØRTE PÅ BYENS TAGE

- en historie fra det virkelige liv

Der var en lille stær, som landede på byens top og satte sig godt til rette. Men hva' var nu det - hvem sagde noget? »Har du hørt, nu er den gal igen« lød det. »Med hva', mener du?«

kom det ovre fra den anden side. »Ja, jeg så igår, at der kom nogle mennesker for at fjerne den gamle klump inde hos naboen« sagde den første.

»Nå, nu osse den. Ja, vi bliver efterhånden gamle, og så blir' vi bare kasseret, men jeg blir' altså

så sur, når jeg tænker på den måde, som de behandler os på, de er så tankeløse og hensynsløse, de mennesker.« vrissede hende ved siden af. »Ja, og når man så tænker på, hvor glade de var for os engang. Jeg husker tydeligt, hvor tilfredse de var, da vi lige var blevet bygget. »De er så kønne«, lød det ustandseligt«, mindedes ham, som stæren havde sat sig til hvile på. »Ja, ham arkitekten,, han sagde i hvert fald om **mig**, at jeg var helt speciel og at jeg betød meget for **hele** husets udseende. Uden mig var der ingen stolthed over det her hus.

Nu er der jo også gjort ekstra meget ud af mig, med alle mine bånd og kraver, I ved.« »Nå-nå, du har osse altid været så fandens skidt vigtig, bare fordi du er lidt mere pyntet, end vi andre er. Du har faktisk bare været heldig, har du. Altid fint og tørt bøgebrænde til dig og ingen sod indeni. Mig derimod, jeg har måtte tage til takke med lidt af hvert, og dertil arbejdet hele året rundt«, brokkede han sig. »Den er go' med dig, men du glemmer vist dengang, ja, nu er det vel efterhånden snart 30 år siden, da jeg havde den forfærdeligste halsbrand af al den våde tørv, de brugte, selv i mig!« rettede hun. »Nå-ja, men det ka' osse snart være lige meget nu, vi ryger jo allesammen på et eller andet tidspunkt alligevel.

Dengang blev vi jo rensat regelmæssigt, det var lækkert, hva'? Men nu, nu er der da ingen, som gider gøre noget overhovedet, og hvis vi ikke bliver passet og plejet, du gamle, så falder vi en dag af os selv« sukkede han. »Men det

værste er, at selvom vi er lidt firkantede, så har vi alligevel pondus. Men de der nye punkere, der skyder op alle steder, hva' har de egentlig? Jeg kan bare ikke klaare de små glatte skinnende Heavy Metal ting! Tænk, at de er vores arvtagere. Vorherre bevares!« »På den anden side, du, så længe vi bare sidder her for at lufte ud for deres dårlige samvittighed, er der så noget at leve for?« sukkede han igen. »Gu'er der da det. Igen må jeg minde dig om hvad arkitekten sagde i sin tid, nemlig at **jeg** i hvert tilfælde er uundværlig, alene på grund af mit udseende, og hvis der bare blev gjort lidt mere ud af dit udseende, så ville du sgu' blive en helt flot fyr igen.« Men endnu et stykke skallede af, da stæren lettede og fløj videre sydpå, hvor den ikke skulle bekymre sig om den tilstundende vinter, der allerede i sidste uge så småt havde meldt sin ankomst med hård vind og sne og frost.

